

V&D-complex, Voorstraat 258, gemeente Dordrecht

Een archeologisch bureauonderzoek voor
het voormalige V&D-complex aan de
Voorstraat 258 te Dordrecht

M.C. Dorst

Vakteam Erfgoed /
Archeologie

Gemeente Dordrecht
Spuiboulevard 300
Postbus 8
3300 AA Dordrecht
www.dordrecht.nl/archeologie

Dordrecht Ondergronds 115

Voorstraat 258, gemeente Dordrecht

Een archeologisch bureauonderzoek voor
het voormalige V&D-complex aan de
Voorstraat 258 te Dordrecht

M.C. Dorst

2019

Gemeente Dordrecht
Vakteam Erfgoed/Archeologie

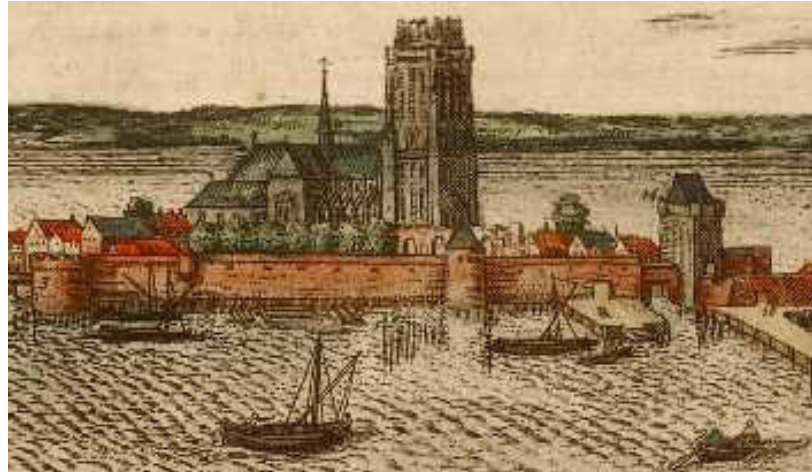
Colofon

ISSN: 1876-2379
 Tekst: M.C. Dorst
 Inhoudelijke toetsing: J. Hoevenberg
 Redactie: J. Hoevenberg
 Afbeeldingen: Gemeente Dordrecht, Vakteam Erfgoed/Archeologie, tenzij anders vermeld.
 Vormgeving: M.C. Dorst
 Drukwerk: n.v.t.
 Uitgave: Gemeente Dordrecht, oktober 2019

Gemeente Dordrecht
 Cluster Ruimtelijke Kwaliteit / Vakteam Erfgoed / Team Archeologie
 P: Postbus 8, 3300 AA Dordrecht
 T: (078) 7708223
 E: monarch@dordrecht.nl
 W: www.dordrecht.nl/archeologie.nl / www.facebook.com/DordrechtOndergronds

© Gemeente Dordrecht, 2019

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, elektronisch databestand of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave dient men zich tot de uitgever te wenden.

Inhoud

1 Inleiding en Onderzoekskader	5
1.1 Administratieve gegevens	6
2. Gegevens plangebied	7
2.1 Plan- en onderzoeksgebied en ontwikkelingsplannen	7
3. Bureauonderzoek	9
3.1 Geologie en landschappelijke ontwikkeling	9
3.2 Middeleeuwse bewoning en stedelijke ontwikkeling	11
4. Archeologische verwachting	39
4.1 Geologie	39
4.2 Archeologische waarden IJzertijd, Romeinse Tijd, Vroege Middeleeuwen tot 11e eeuw	39
4.3 Archeologische waarden Middeleeuwen, ca. 11e eeuw tot 1250-1300	40
4.4 Archeologische waarden Middeleeuwen vanaf 1250-1300 tot en met 1900	43
5. Samenvatting	47
6. Aanbevelingen nader onderzoek	49
Literatuur	53
Begrippen en afkortingen	56

Het eerste V&D warenhuis aan de Voorstraat 258 in de periode 1920-1931 (RAD inventarisnr. 556-2332).

1. Inleiding en onderzoekskader

In 2019 zijn verkennende gesprekken gestart ten aanzien van de herontwikkeling van het voormalige V&D-complex aan de Voorstraat 258 te Dordrecht. Deelnemers hieraan zijn de gemeente Dordrecht, de eigenaren PME (pensioenfonds Metalektro) en Syntrus Achmea (Dutch Retail property Fund) en het herontwikkelingsplanbureau Reshape Properties. Het plangebied betreft het kadastrale perceel 4375 en omvat meer panden dan alleen het, sinds begin 2016 leegstaande V&D complex. Het gaat om een groot aantal winkelpanden die rondom het V&D complex gelegen zijn aan de Voorstraat, Kolfstraat, Tolbrugstraat Landzijde en de Statenplaats.

Uitgangspunt is dat de huidige bebouwing (grotendeels) gesloopt zal worden waarna nieuwbouw zal plaatsvinden. De nieuwbouw zal gelegen zijn aan de vier bovengenoemde straten; de centrale ruimte daarbinnen zal worden ingericht als groenzone. De nieuwbouw zal uit meerdere verdiepingen bestaan. Langs de Voorstraat en Kolfstraat zal op de begane grond de winkelfunctie behouden blijven. Langs de Tolbrugstraat en Statenplaats zullen (ook) stadswoningen worden gerealiseerd. De bovenverdiepingen worden ingericht als kantoorruimtes en appartementen. In totaal zijn voor de nieuwbouw 124 wooneenheden/appartementen gepland.

Vanuit archeologisch oogpunt kan gesteld worden dat het een belangrijke en zeer kansrijke locatie op het aantreffen van behoudenwaardige archeologische resten betreft. De Voorstraat is één van de twee oudste ontginningsassen van waaruit de stad is ontstaan. Op deze locatie bestaat de mogelijkheid om de ontwikkeling van Dordrecht vanaf het vroegste begin te bestuderen. Echter, vooralsnog is niet bekend of en in welke mate sprake zal zijn van grondroerende activiteiten. Voorlopig zal er van uitgegaan worden dat de aanwezige kelders van het V&D complex geheel zullen worden verwijderd. Voor de overige bebouwing in het plangebied zal uitgegaan worden van een bodemverstoring van maximaal 1 m – mv. Aangezien er nog geen concreet funderingsplan bestaat, is de mate van diepere bodemverstoring door het funderingspalen niet te bepalen. Door het vakteam erfgoed van de gemeente Dordrecht is een archeologisch bureauonderzoek uitgevoerd.¹

1 In eerste instantie is een bureauonderzoek uitgevoerd door Hamaland Advies; Bureauonderzoek en Bouwhistorisch onderzoek Archeologie. Plangebied Voorstraat 258 te Dordrecht, gemeente Dordrecht. Dit is echter door bevoegd gezag als onvoldoende beschouwd en afgekeurd; Archeologisch advies gemeente Dordrecht, vakteam erfgoed, Hoevenberg 2019. adviesnr. 19A101: "Dit bureauonderzoek is inhoudelijk onvoldoende en mede daarom is het advies onvoldoende onderbouwd."

1.1 Administratieve gegevens

Aard onderzoek:	Bureauonderzoek
Projectcode:	1906
ARCHIS:	Zaaknummer 4742561100
Periode:	Late Middeleeuwen- Nieuwe Tijd
Datum onderzoek:	september 2019
Provincie:	Zuid-Holland
Gemeente:	Dordrecht
Straten:	Voorstraat 256, 256A, 256B, 258, 258A Tolbrugstraat Landzijde 2, 6, 12, Statenplaats 6, 8, 14, Kolfstraat 9, 11, 13, 17, 21, 23
Kaartblad:	38C
RD coördinaten:	NW 105.347 / 425.380, NO 105.385 / 425.404 ZO 105.438 / 425.339, ZW 105.391 / 425.309
Opdrachtgever:	Gemeente Dordrecht, dhr. N. de Wit (programmamanager)
Contactpersoon:	dhr. E. van Son (strategisch adviseur stedenbouw)
Uitvoerder(s):	Gemeente Dordrecht, vakteam erfgoed
Medewerker:	dhr. M.C. Dorst (senior archeoloog)
Bevoegde overheid:	Gemeente Dordrecht
Autorisatie onderzoek:	dhr. J. Booij (clustermanager)
Autorisatie rapport:	mevr. J. Hoevenberg (senior archeoloog)
Archivering:	Digitaal: Archief vakteam erfgoed/archeologie (www.dordrecht.nl/archeologie) / e-depot Nederlandse Archeologie (http://www.dans.knaw.nl). Analoog: Stadsdepot gemeente Dordrecht

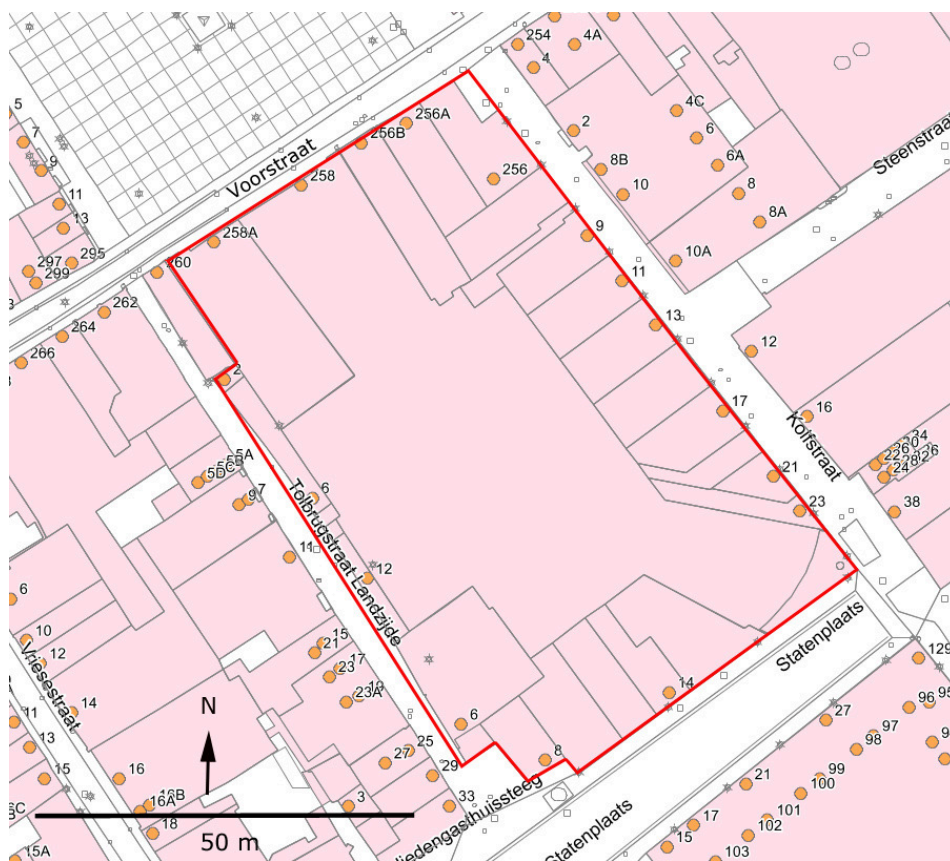
2. Gegevens plangebied

2.1 Plan- en onderzoeksgebied en ontwikkelingsplannen

Het plan- en onderzoeksgebied is gelegen in de historische binnenstad van Dordrecht en betreft het kadastrale perceel 4375 (afb. 1, 2 en 3). Onder dit nummer vallen een aantal winkelpanden aan de Voorstraat, Tolbrugstraat Landzijde, Statenplaats en de Kolfstraat (afb. 2). Het plangebied heeft een oppervlak van circa 4537 m² (ca. 85x51 m). Het plangebied wordt gedomineerd door het V&D warenhuis, dat sinds 2016 leeg staat. Het gehele bouwblok is met uitzondering van het rijksmonument Voorstraat 260 in bezit van twee eigenaren; het PME (pensioenfonds Metalektro) en Syntrus Achmea (Dutch Retail property Fund). De eigenaren en de gemeente hebben de intentie om het plangebied te ontwikkelen. Concrete plannen hiervoor zijn nog niet bekend. Echter, de sloop van alle bebouwing, eventueel inclusief het verwijderen van de kelders van de V&D, is een mogelijkheid. In dit bureauonderzoek is er vanuit gegaan dat er tot grote diepte (tot direct onder de huidige kelderfundering) gesloopt en gegraven zou kunnen gaan worden. De opgemaakte geo-archeologische verwachting beslaat het gehele bodempakket tot een diepte van 8,45 m – mv (4,8 m – NAP).

Afb. 1. De locatie van het plan- en onderzoeksgebied in Dordrecht (rood).

Afb. 2. Het plan- en onderzoeksgebied (kadastraal perceel nr. 4375) weergegeven op de kadastrale kaart (bron: intern geo-informatiesysteem Drechtmaps).

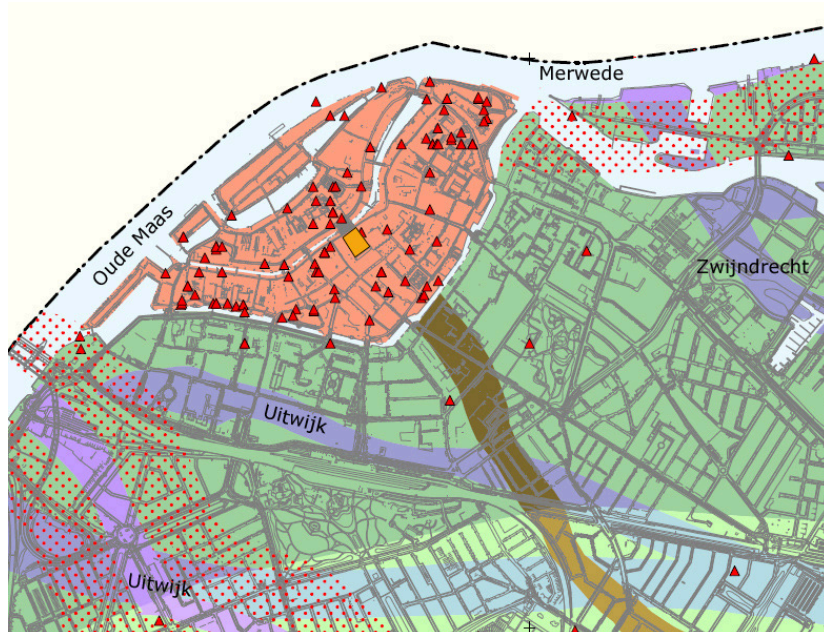
Afb. 3. Het plan- en onderzoeksgebied in detail weergegeven (kaart: M.C. Dorst, vakteam erfgoed).

3. Bureauonderzoek

3.1 Geologie en landschappelijke ontwikkeling (voor profielen, zie paragraaf 3.2. Middeleeuwse bewoning en stedelijke ontwikkeling)

Vóór de Middeleeuwen

Zoals op de verwachtingskaart van de gemeente (2009) is aangegeven, zijn er in het plangebied geen rivierduinen en oudere stroomgordels te verwachten (afb. 4). Vanaf het begin van het Holoceen, ca. 9800 voor Chr. was door de stijgende grondwaterspiegel sprake van intensieve veengroei. Er was hier sprake van een uitgestrekt veenmoeras. Vanaf het Neolithicum-Bronstijd sneden zich hierin enkele grote rivieren die vanuit het oosten in westelijke richting stroomden. Het gaat om de Uitwijkse Stroomgordel (4650-4200 voor Chr.) en de Zwijndrechtse Stroomgordel (2550-500 voor Chr.).

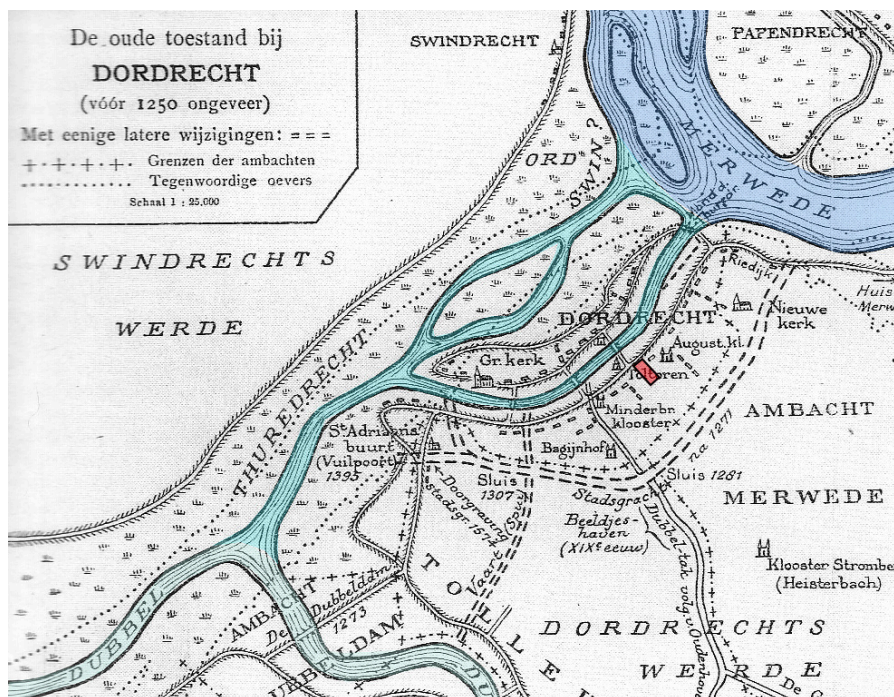
Afb. 4. De locatie van het plangebied (oranje) weergegeven op een uitsnede van de archeologische verwachtingskaart van de gemeente Dordrecht (De Boer, Rietkerk, Schenk & Jansen, 2009, kaartbijlage 3).

Gedurende (vermoedelijk) het begin van de IJzertijd (800-500 voor Chr.) veranderde het landschap. Vanuit het oosten snijdt zich ten noorden van het plangebied een nieuwe rivier in het veenmoeras; de Merwede. Evenals de twee andere rivieren het Oude Maasje en de Dubbel zijn deze stroomgordels vermoedelijk ontstaan rond het begin van de IJzertijd.² Aangezien ze waarschijnlijk zijn ontstaan vanuit de oudere (bovengenoemde) stroomgordels zal het ontstaan van deze drie jongere stroomgordels een geleidelijk proces van geulverleggingen zijn geweest. De locatie van het plangebied lag echter ver ten zuiden van de Merwedegedeel en haar zuidelijke oeverwal in een laaggelegen komklei-op-veenlandschap (afb. 4). Echter, recentelijke onderzoeken naar de rivier de Thuredrith hebben duidelijk gemaakt dat dit illustere riviertje waarschijnlijk ook zijn oorsprong heeft in deze periode. Over de oorsprong, ouderdom en stroomrichting van deze rivier is altijd veel discussie geweest.

² In de rapportage bij de archeologische verwachtingskaart wordt voor deze jongere stroomgordels nog een startdatering opgegeven van circa 300 na Christus, waarbij echter ook al opgemerkt wordt dat deze mogelijk (veel) ouder zijn. Eén van de bewijzen hiervoor is de vondst van Vroege-/Midden IJzertijd aardewerk en een Romeinse woonlocatie uit de 2e eeuw op de zuidoever van de Dubbel ter hoogte van het Albert Schweitzer ziekenhuis aan de Karel Lotsyweg (Dorst & Bosman, 2013, 21). Ook op andere locaties zijn aanwijzingen voor bewoning gedurende de Romeinse Tijd op de oeverwallen van de Merwede, het Oude Maasje en de Dubbel: gemeente Dordrecht vakteam erfgoed, interne projectcodes: DDT 9905, DDT 9906, DDT 9202, DDT 6403, DDT 6407, DDT 6409, DDT 6501, DDT 5601.

De huidige theorie is dat de Thuredrith al vóór de Vroege Middeleeuwen (mogelijk in de periode IJzertijd-Romeinse Tijd) is ontstaan vanuit een oeverwaldoorbraak (crevasse) van de Merwede. De Merwede (Waal) is op een gegeven moment in zuidelijke richting door haar oeverwal gebroken. Hierdoor werd het lager gelegen komgebied tussen het huidige Dordrecht en Zwijndrecht doorsneden door een aantal geulen die in zuidwestelijke richting stroomden. De historische Thuredrith, en latere Wijn- en Voorstraatshaven, was de zuidelijkste geul van deze delta-achtige voorloper van de huidige Oude Maas. Naarmate de Merwede meer water via dit systeem ging afvoeren, verenigden de noordelijke geulen zich tot één brede geul, de Oude Maas. Dit gebeurde mogelijk pas ná de start van de middeleeuwse ontginningen, ergens in de 12e eeuw.³ De zuidelijkste geul bleef gehandhaafd en werd vanaf de start van de middeleeuwse bewoning in gebruik genomen als haven; de huidige Wijnhaven-Voorstraatshaven.

Aangezien de geul van de Thuredrith waarschijnlijk al in de IJzertijd-Romeinse Tijd is ontstaan, is het mogelijk dat vanaf deze periode de beide oeverwallen bewoond werden. In afbeelding 5 is de waterkundige situatie voor de periode IJzertijd-Romeinse Tijd weergegeven. Dit werd in 1917 door Easton voorgesteld, met als verschil dat hij het ontstaan ervan plaatst in de periode direct vóór 1250.

Afb. 5. De waterkundige situatie volgens Easton (1917). Hij stelde dat deze situatie ergens vóór circa 1250 is ontstaan. Echter, het is aannemelijk dat deze situatie van verschillende doorbraken al in de periode IJzertijd-Romeinse Tijd is ontstaan. De Thuredrith (middelblauw) is voorgesteld als een delta-achtige verbinding tussen de Merwede/(Waal) (donkerblauw) en de Dubbel (lichtblauw). In rood is de locatie van het plangebied weergegeven, gelegen op de zuidelijke oeverwal van de zuidelijke crevasse-geul, de latere, historische Thuredrith (bewerking van kaart van Easton (1917) door M.C. Dorst, vakteam erfgoed).

Eenduidige, betrouwbare aanwijzingen voor bewoning in de periode vóór de start van de Grote Ontginningen in de late 10e – begin 11e eeuw zijn er niet; er zijn geen vindplaatsen bekend binnen de middeleeuwse stadsgrenzen. Dit beeld kan echter ontstaan zijn doordat de oeverwallen van de Thuredrith, waar deze oudste bewoning verwacht kan worden, vrijwel buiten bereik liggen voor archeologisch onderzoek. Hiervoor zijn twee factoren aan te wijzen. De vermoedelijk oudste bewoningszones Voorstraat en Wijnstraat-Groenmarkt zijn geheel bebouwd. Hier staan veel oude panden met een beschermde status waardoor er hier vrijwel geen sloop- en nieuwbouw plaatsvindt. Hierbij komt dat eventuele bewoningssporen uit de periode vóór ca. begin 11e eeuw hier onder een zeer dik pakket aan kunstmatige ophogingen

3 Dorst, 't Jong & Schiereck, 2018, Dorst & De Boer 2017, Schiereck, 2017, Vos, Bazelmans, Weerts en Van der Meulen, 2011.

ligt. Op de zuidelijke oeverwal ligt de top van de natuurlijke, onverstoorde Thuredrith-afzettingen tussen circa 2 en 3 m – NAP (circa 5 - 6 m – mv).

Uit de periode Romeinse Tijd – Vroege Middeleeuwen zijn uit de binnenstad wel enkele vondsten bekend. Het gaat om een fragment terra sigillata, gevonden tijdens een opgraving van de ROB in de top van het veenpakket (2 m – NAP) aan de Grotekerksbuurt.⁴ Daarnaast zijn er verschillende munten bekend. Hiervan is de context helaas onduidelijk. Mogelijk zijn ze gevonden bij baggerwerkzaamheden in de haven. Er zijn negen munten bekend.⁵ Dit zijn een antoninianus van Gallienus (253-268), een antoninianus van Claudius Gothicus (269), een centenionalis uit de 4e eeuw, drie dinarii van Antoninus Pius (138-161) en drie sestertiën van Antoninus Pius, Marcus Aurelius (161-180) en Severus Alexander (222-235). Ten slotte is er de vondst uit de binnenstad van een Karolingische munt, een styca, geslagen tussen 841-849 in Northumbria onder Aethelred II.⁶

De aanwezigheid van Romeinse bewoning gedurende de 2e eeuw (woonlocatie) en middeleeuwse bewoning in de 8e-9e eeuw (hergebruikte palen in vroeg 11e-eeuwse kerk) is met zekerheid bekend op de vindplaats Gezondheidspark, gelegen op de zuidoever van de Dubbel.⁷ Het is mogelijk dat deze archeologische verwachting ook geldt voor de oeverwal(len) van de Thuredrith.

3.2 Middeleeuwse bewoning en stedelijke ontwikkeling

1e Middeleeuwse fase, 11e ? eeuw – 1250-1300; houten huizen op woonheuvels (aan een mogelijke dijk)

Gedurende de periode late 10e – begin 11e eeuw vinden er hier in toenemende mate grootschalige ontginningswerkzaamheden plaats. Dit is voor de locatie binnenstad archeologisch alleen bekend op basis van enkele 14C-dateringen van de oudste, diepst gelegen antropogene ophogingen. Voor de zuidoever van de Thuredrith, de zogenoemde landzijde, gaat het om de locatie Van der Kooghplaats 1.⁸ De dateringen liggen hier tussen 1045-1190. Voor de noordoever, de zogenoemde po(o)rtzijde gaat het om de locatie Grote Kerk.⁹ De (oudste) dateringen liggen hier tussen 985-1020 en 1060-1075. Deze dateringsperiode voor de start van de grootschalige ontginningen, en daarmee de start van een intensievere bewoning van het gebied, komt overeen met de bewoning op (in ieder geval) de oeverwal van de Dubbel. Hier zijn onder andere de resten van een houten kerk (uit ca. 1018-1028), begravingen en andere bewoningssporen uit deze periode bekend.¹⁰

Over de aard en intensiteit van de bewoning uit deze oudste, middeleeuwse bewoningsperiode is in Dordrecht zeer weinig bekend. En dat wat erover bekend is, is vrijwel geheel gebaseerd op archeologische data van buiten de middeleeuwse stad Dordrecht. Met name van waarnemingen op de oeverwallen van de Dubbel. Het beeld van de oudste fase van de nederzettingen in dit gebied is als volgt. Op het hoogste deel van de oeverwallen is een smalle en lage dijk/kade aanwezig.¹¹

4 Sarfatij 1979a en b, Dordrecht projectcode DDT 7801.

5 Baart, 1990, Dordrecht projectcodes DDT 6202, 7303, 7301 en 7302.

6 Vondstmelding dhr. M. Bairaktaris. De munt is gevonden in grond die vrijkwam bij het graven van ondergrondse afvalcontainers in de binnenstad. De exacte locatie is onbekend; de grond is verzameld in een gronddepot en ex-situ met een metaaldetector onderzocht.

7 Dorst & Bosman, 2013, Dordrecht projectcodes DDT 1008, Archis zaaknr. 2308049100.

8 Het huidige adres is Heer Heymansuysstraat 30-40. Dorst 2014. Dordrecht projectcode DDT 1312, Archis zaaknr. 2440013100.

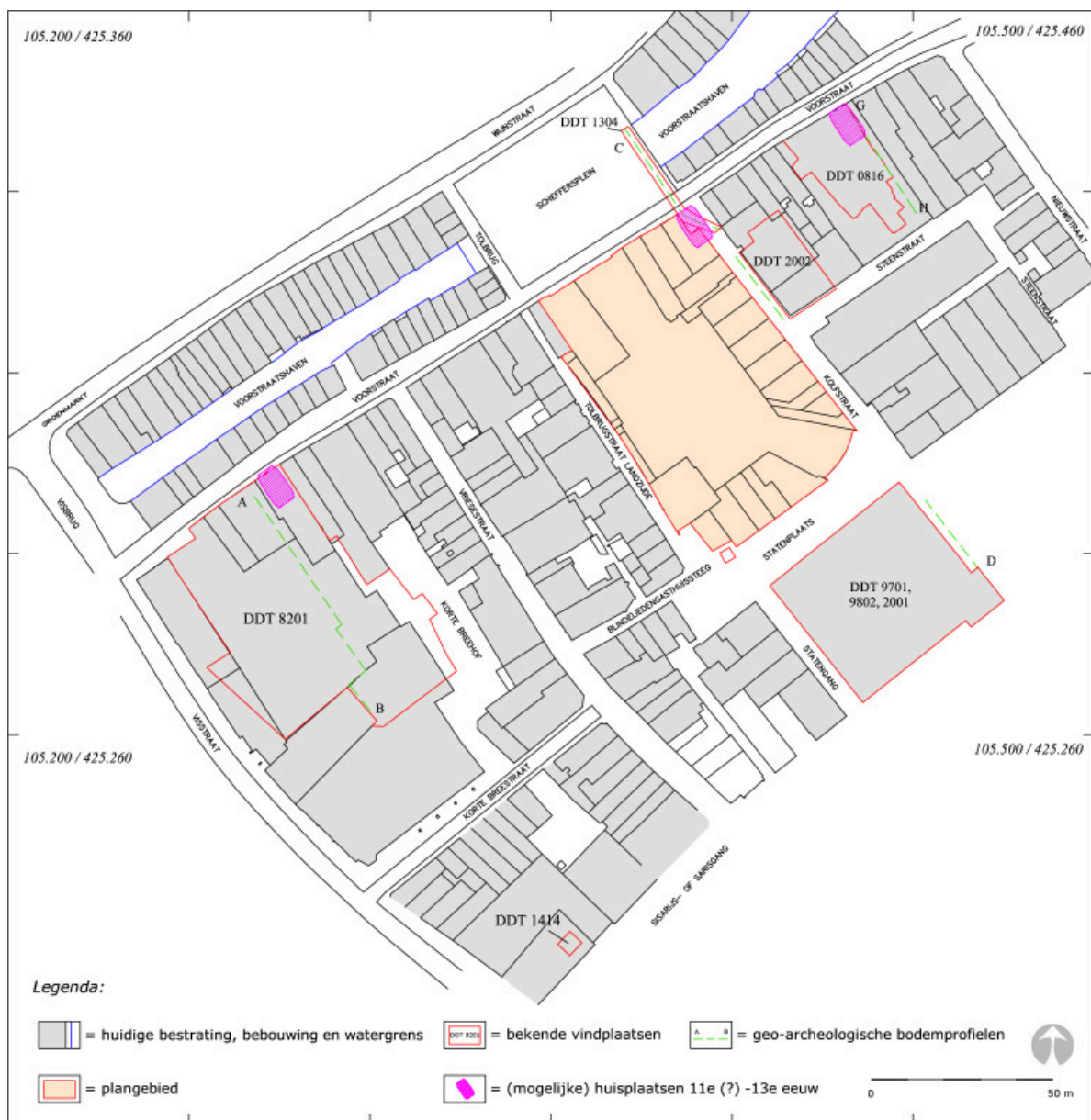
9 Dorst & De Boer 2014. Dordrecht projectcode DDT 1312, Archis zaaknr. 4042915100 .

10 Dorst & Bosman, 2013, Dordrecht projectcodes DDT 1008, Archis zaaknr. 2308049100.

11 Een dergelijk dijk/kade is met (enige) zekerheid vastgesteld op de noordoever van de Dubbel (Burgermeester Beelaertspark, waarneming ROB, zie verslag in Van der Esch & Koorevaar, 1995). En de zuidoever van de Dubbel: Hos & Dorst 2010, Dorst, & Bosman, 2013 (dijk/kade niet helemaal zeker, maar zeer aannemelijk door aanwezigheid van verschillende duikers haaks op de Dubbelgeul), Dorst 2017, De Boer & De Kort, 2007. Een dijk/kade is het best bekend van de locatie Stevensweg, zie laatste twee bronverwijzingen. Dit bedrijfsdeel binnen de Grote Waard betreft het ambacht Nesse en dateert van wat later, namelijk van 1260-1285, 14C-datering). Dorst, in prep., dit betreft de waarneming van een dijk/kade op de zuidoever van de Dubbel en mogelijk ook op de noordoever. Locatie Zuidhoven, Dordrecht projectcode 1812, uitvoer 2019-2020.

De dijk/kades hebben een breedte van maximaal circa 20 m en een (vermoedelijke) maximale hoogte van circa 1,5 tot 2 m. Aan de binnen- en buitendijkse zijden zijn smalle dijksloten aanwezig. Het binnen- en buitenwater is (onder de dijk/kade door) verbonden door klepduikers. Aan de buitendijkse zijde is, richting de geul sprake van een aflopende uiterwaardzone. Aan de binnendijkse zijde zijn langgerekte ontginnings- /percelingsloten aanwezig die de breedte aangeven van de ontgonnen percelen. De bijbehorende huizen/boerderijen zullen vermoedelijk direct achter de dijk op opgeworpen woonheuvels (hillen) hebben gestaan. Dit is echter niet zeker; nog nergens zijn binnen de gemeente Dordrecht resten van huizen met eventueel bijbehorende woonheuvels uit deze ontginningsperiode aangetroffen. Alleen van een houten kerk uit deze periode kan gesteld worden dat het op een lage heuvel direct achter (de veronderstelde) dijk/kade lag.

De aanwezigheid van woonheuvels met daarop /-in bewoningssporen van (houtbouw)huizen is archeologisch bekend voor de periode rond het midden van de 13e eeuw. Het gaat om twee locaties op de zuidoever van de Thuredrith; op respectievelijk 84 m ten westen (DDT 8201) en 37 m ten oosten (DDT 0815) van het plangebied (afb. 6). Het derde (vermoedelijke) erf ligt deels binnen het plangebied op de hoek Voorstraat-Kolfstraat en is gebaseerd op booronderzoek (DDT 1304).

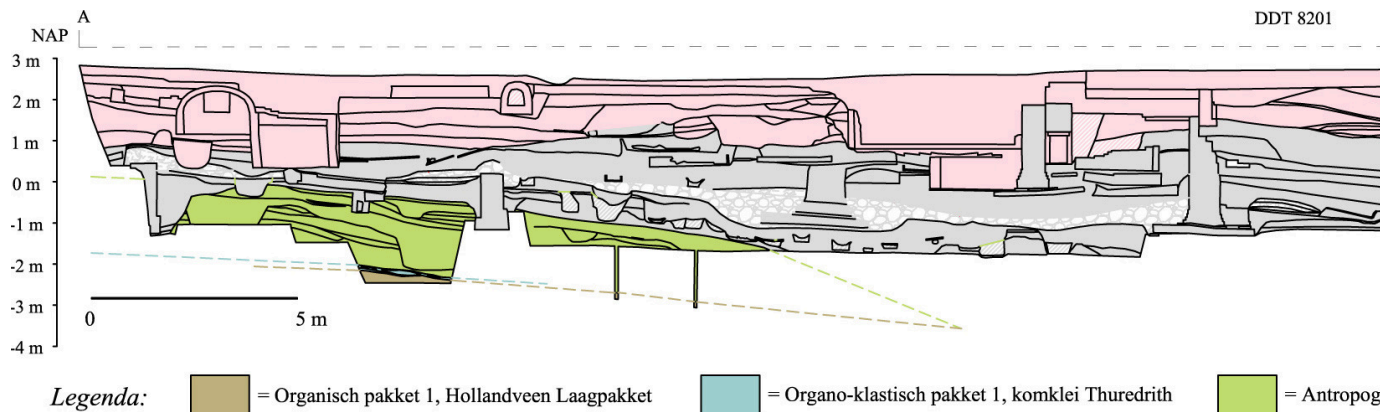

Afb. 6. Een overzicht van de verschillende vindplaatsen rondom het plangebied, met hierop aangegeven de locaties van enkele geo-archeologische bodemprofielen en zones met resten van houtbouwhuizen uit de periode tot ca. 1250-1300.

De vindplaats DDT 8201 betreft de locatie van het Dordtse Minderbroederklooster dat tussen 1982-1985 door de archeologische rijksdienst ROB is opgegraven en in 2018 door het vakteam erfgoed is gerapporteerd.¹² Tijdens het veldwerk is, dieper gelegen, direct aan de Voorstraat de aanwezigheid van twee woonheuvels (hillen) vastgesteld. Echter, door omstandigheden zijn de benodigde profielen parallel aan de Voorstraat waarin deze te zien waren niet gedocumenteerd.¹³ Er zijn wel enkele haakse bodemprofielen gedocumenteerd waarop deze oudste ophogingen te zien zijn (afb. 7).

12 Dorst 2018. Dordrecht projectcode 8201, Archis zaaknummer 2019479100.

13 De Voorstraat is een waterkerende dijk. Het diepere graafwerk is destijds stopgezet door het Waterschap of Rijkswaterstaat omdat er in de dijk gegraven werd (zonder beschermende maatregelen). Hierdoor konden de waargenomen woonheuvels niet worden gedocumenteerd (Dorst 2018, 30).

Afb. 7. Een (vereenvoudigd) bodemprofiel van de vindplaats DDT 8201; Minderbroederklooster hoek Voorstraat-Visstraat. Voor de ligging van de profielraai, zie afb. 6.

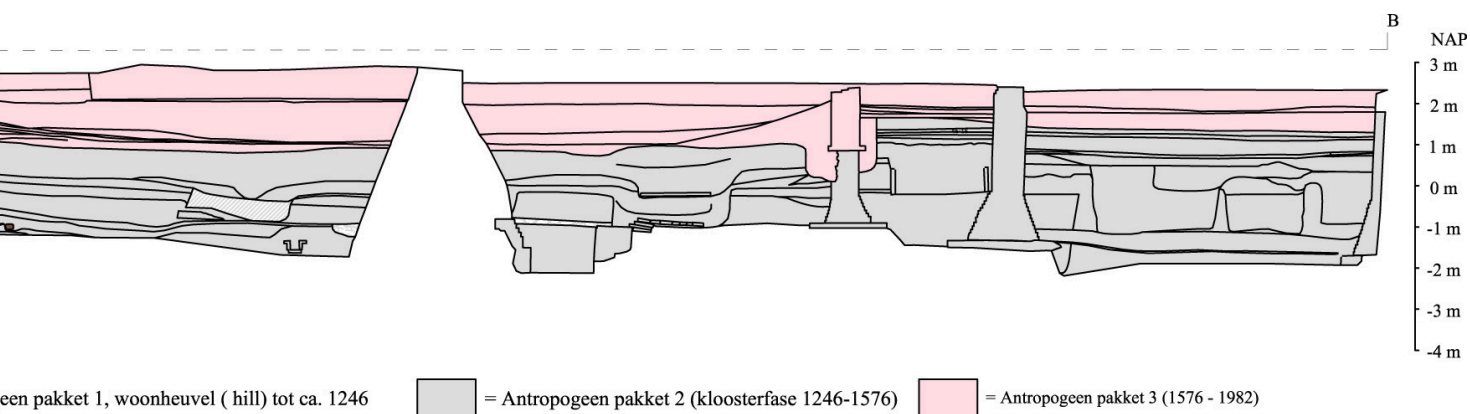
De onderkant van deze oudste ophogingen (woonheuvel/hil) heeft men pas kunnen documenteren op ca. 9 m ten zuiden van de rooilijn van de bebouwing aan de Voorstraat. De onderkant van de hil ligt hier op ca. -2 m NAP (4,63 m – mv) op een komlei-op-veenlandschap.¹⁴ Over de diepteligging direct aan de Voorstraat zijn dus geen gegevens bekend. Zeer waarschijnlijk zal de onderzijde hier uitkomen rond de -1,75 m NAP (ca. 4,55 m – mv). De oudste, diepst gelegen laag ophogingen bestaat uit 'schone' bruine, (venige) klei en heeft een dikte van ongeveer 50 cm. Hierop zijn verschillende lagen bruine/grijze, humeuze klei aanwezig.

Direct aan de Voorstraat ligt de top van de hil rond 0 m NAP (ca. 2,75-2,85 m – mv) en is deze woonheuvel tussen 175 en 190 cm hoog. In zuidoostelijke richting neemt de hoogte af; op 18,5 m vanaf de gevelraai van de Voorstraat ligt de top op 1,3 m – NAP (3,75 m – mv) en is het 163 cm dik. In de verschillende lagen is huisafval aanwezig, waaronder keramiek, metaal, leer, textiel en dierlijk bot. Het is niet bekend wanneer de woonheuvel is opgeworpen. Ook is onduidelijk of en hoe vaak de woonheuvel in haar bestaan is opgehoogd. In het ophogingspakket zijn in de top afvalkuilen, palen, vlechtwerkwanden en een greppel aangetroffen. Waarschijnlijk zijn dit de resten van, de achterzijde van, een houten huis. Het vondstcomplex uit de jongste ophogingslagen en afvalkuilen is te dateren in de eerste helft van de 13e eeuw. Gezien de dikte van het ophogingspakket en de diepteligging van de top rond 0 NAP, wordt aangenomen dat dit één enkele woonfase (alleen op de top) vertegenwoordigt. De startdatum zou dan kunnen liggen in de periode tussen 1100 en 1150. De aanwezigheid van huizen op woonheuvels eindigt hier in (vermoedelijk) 1246; het stichtingsjaar van het klooster.

De vindplaats DDT 0816 betreft Voorstraat 244, de locatie van een groot middeleeuws huis dat later in gebruik was als grafelijke herberg.¹⁵ Ook hier is gegraven ter hoogte van de rooilijn van de bebouwing aan de Voorstraat. Hier zijn geen profielwanden van de opgravingsput gedocumenteerd.

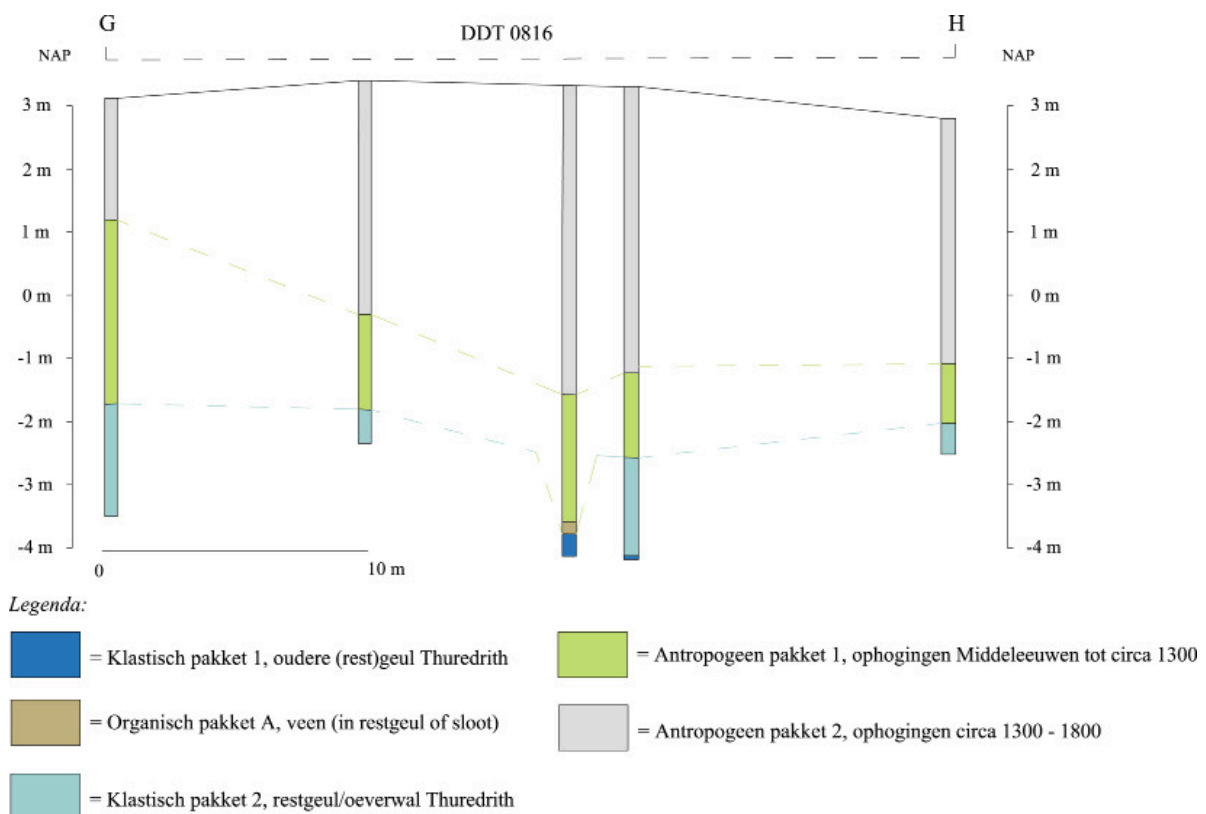
¹⁴ Het maaiveldniveau is hier de hoogte na sloop van (de vloer van) het pand Buytink, dat vrijwel gelijk is aan de (huidige) hoogte van de Voorstraat.

¹⁵ Dorst 2011, Dordrecht projectcode 0816, Archis zaaknummer 2204409100.

Wel is er een bodemprofiel opgenomen door middel van grondboringen. Hierbij is geboord tot in de natuurlijke ondergrond en is er binnen het pakket ophogingen alleen onderscheid gemaakt tussen ophogingen van vóór en ná de bouw van het eerste bakstenen huis rond het begin van de 14e eeuw.¹⁶ Hier is een vergelijkbaar bodemprofiel aanwezig als op de hoek Voorstraat-Visstraat (vindplaats DDT 8201) (afb. 8).

¹⁶ De ophogingspakketten die behoren tot de houtbouwfase (woonheuvels/hillen) zijn vrijwel overal in de stad (iig de landzijde) goed te onderscheiden van de latere ophogingen (van de baksteenbouw). De oudere kleiophogingen zijn bruin(er) en sterk weniger ten opzichte van de jongere, grijze (en vrijwel veenvrije) kleiophogingen.

Afb. 8. Het bodemprofiel van de vindplaats DDT 0816 gebaseerd op boringen. Voor de ligging van de profielraai, zie afb. 6.

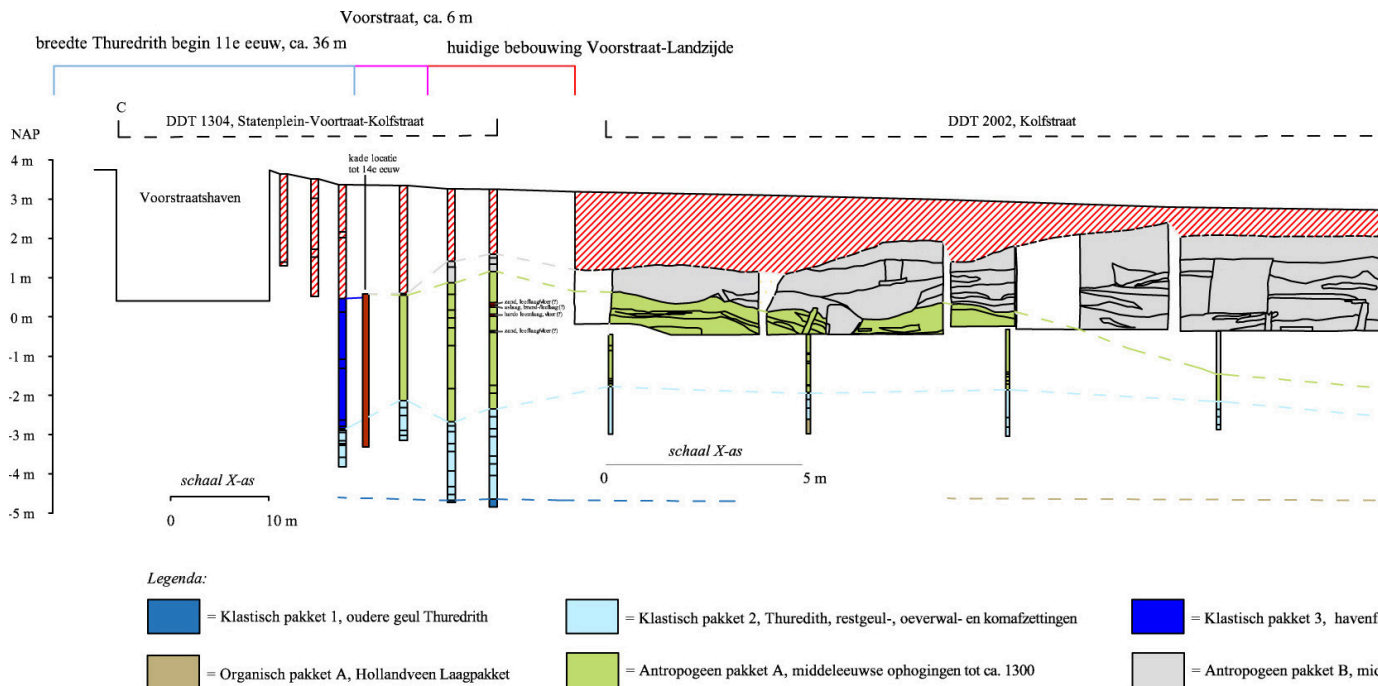
Het grote verschil hier is de (vermoedelijke) aanwezigheid van een dieper gelegen, oudere geulafzetting van de Thuredrith. In twee boringen was rond 3,8-4,1 m – NAP een oudere geulafzetting aanwezig. Naar boven zijn restgeul- en oeverwalafzettingen aanwezig. De top hiervan ligt aan de Voorstraat op 1,7 m – NAP (4,8 m – mv) en op 35 m ten zuidoosten van de rooilijn bebouwing Voorstraat op 2,03 m – NAP (4,8 m – mv). In 2015 is aan de (huidige) Bagijnhof 20, Van Haren Schoenen tijdens een booronderzoek ook een geulafzetting aangetroffen (afb. 6, vindplaats DDT 1414).¹⁷ Hier is, direct onder de middeleeuwse stadsophogingen, een geulafzetting aanwezig vanaf 2,53 m – NAP (3,6 m mv) tot een diepte van ten minste 7,63 m – NAP (8,7 m – mv). Het is mogelijk dat de Thuredrith in een oudere fase een meer zuidwestelijke geul heeft gehad. Deze zou dan via de vindplaats Voorstraat 244 (DDT 0816) in zuidwestelijke richting naar de locatie Bagijnhof 20 (DDT 1414) hebben gelopen. Indien er inderdaad een oudere geul van de Thuredrith heeft gelopen, dan zou deze, dieper gelegen ook in het plangebied aanwezig zijn.

Op de vindplaats DDT 0816 zijn op de natuurlijke oeverwalafzettingen van de Thuredrith ook oudere ophogingen aanwezig. Direct aan de Voorstraat ligt de top op 1,19 m + NAP (1,92 m – mv) en heeft het pakket een dikte van 290 cm. In zuidoostelijke richting loopt het af; op 35 m vanaf de gevelraai Voorstraat ligt de top op 1,08 m – NAP (3,8 m – mv). Dit ophogingspakket betreft waarschijnlijk ook een woonheuvel. Direct aan de Voorstraat zijn ook hier bewoningssporen gevonden zoals palen, liggend hout, vlechtwerk en (beschoeide) mest- en afvalkuilen. Ook hier zijn vermoedelijk de resten van het achterste deel van een huis aanwezig. Op 20 m uit de gevelraai is in één boring mogelijk een sloot/omgrachting van een woonheuvel aanwezig (zie afb. 8). Deze laatste houtbouw bewoning (op een woonheuvel) kan hier op basis van het vondstcomplex gedateerd worden in de tweede helft van de 13e eeuw.

¹⁷ Dorst, 2015, Dordrecht projectcode DDT 1414, Archis zaaknummer 2470810100.

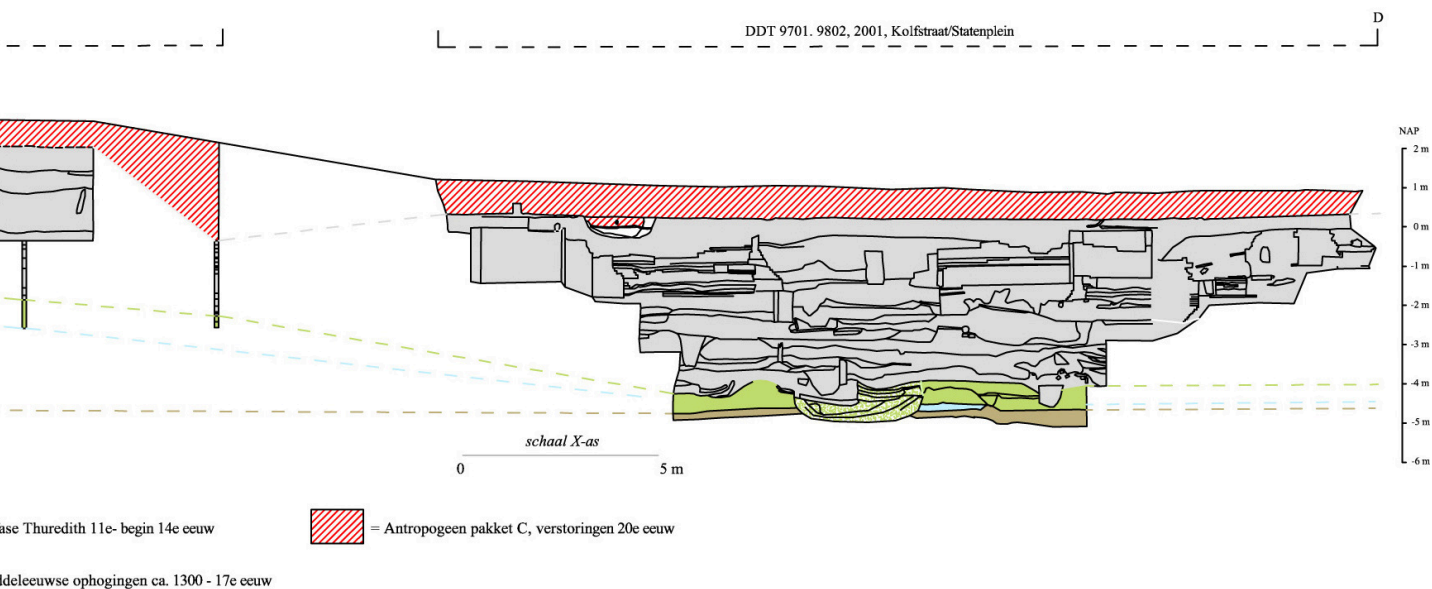
Tot slot zijn er direct ten noord- en zuidoosten aangrenzend het plangebied meerdere onderzoeken uitgevoerd die veel informatie geven over de verwachte geologische bodemopbouw en bewoningsgeschiedenis in het plangebied. Het gaat om een booronderzoek over het Scheffersplein-Voorstraat-Kolfstraat (DDT 1304), een begeleiding aan de Voorstraat 252-254, Woerdenbach (DDT 2002) en de opgravingen op het Statenplein (DDT 9701, 9802, 2001) (afb. 6).

Op basis van deze onderzoeken kan een geo-archeologisch bodemprofiel gepresenteerd worden waarin de gehele (voormalige) Thuredrith geul, de oeverwalzone, het bijbehorende komgebied en alle daarop gelegen ophogingen te zien zijn (afb. 9).

Afb. 9. Een bodemprofiel over de gehele (zuidelijke breedte) van de stroomgordel van de Thuredrith op basis van de onderzoeken DDT 1304, DDT 2002 en DDT 9701, 9802, 2002. Voor de ligging van de profielraai, zie afb. 6. NB. de gebruikte schaal van de X-as voor vindplaats DDT 1304 wijkt af.

In dit bodemprofiel zijn de ligging en de breedte van de Thuredrith-geul te zien ten tijde van de start van de middeleeuwse bewoning rond het begin van de 11e eeuw. De geul had (op deze locatie) een breedte van circa 36 m en lag tussen de huidige rooilijnen van de waterzijdebebouwing van de Voorstraat en de Wijnstraat-Groenmarkt. Ook op deze locatie is dieper gelegen een oudere geulfase van de Thuredrith aanwezig. Deze is met zekerheid aanwezig ter hoogte van de Voorstraat tot in ieder geval het midden van de bebouwing aan de landzijde van de Voorstraat. In één van de boringen op de locatie DDT 2002 is vrij hooggelegen een veenafzetting aanwezig. Het lijkt onwaarschijnlijk dat dit behoort tot het Hollandveen Laagpakket; vermoedelijk gaat het hier om een veenafzetting in de (rest)geul van de Thuredrith. In dit geval kan de oudere restgeul van de Thuredrith in ieder geval nog aanwezig zijn tot halverwege het hogere deel van de Kolfstraat en zelf tot aan de Steenstraat hebben gelopen. Het kan hier ook de hypothetische, oudere restgeul van de Thuredrith zijn die zijn loop had vanuit de Wijnhaven-via vindplaats DDT 0816 in zuidelijke richting naar vindplaats DDT 1414 aan de Bagijnhof 20.

De top van de natuurlijke restgeul- / oeverwalafzettingen ter hoogte van Voorstraat liggen hier tussen 2,13 en 1,8 m – NAP (ca. 5 - 5,5 m – mv). Dit loopt in zuidoostelijke richting langzaam af. Ter hoogte van het Statenplein, op ca. 100 m vanuit de Voorstraat (DDT 9701, 9802, 2002) is de oeverwal in ieder geval al overgegaan in een laaggelegen komgebied; de top van de komafzetting ligt hier op 4,5 m – NAP. De breedte van het hoogst gelegen deel van de zuidelijke oeverwal van de Thuredith (rond 2 m – NAP) ten tijde van de start van de middeleeuwse bewoning is circa 40 m.

Ook hier is hierop een dik pakket oudere, antropogene ophogingen (tot ca. 1300) aanwezig. Deze zullen behoort hebben tot een mogelijke dijk/kade met aan de achterzijde daaraan gelegen woonheuvels. Het onderscheid hiertussen is op basis van de boorgegevens en de daaruit voortgekomen bodemprofielen niet te maken; er is geen duidelijk verschil in dikte en samenstelling van deze ophogingen. Het enige dat gesteld kan worden is dat het totale pakket aan oude ophogingen het dikst en het hoogst gelegen zijn ter hoogte van rooilijn van de bebouwing aan de Landzijde van de Voorstraat. Dit is de zone waarin op de vindplaatsen DDT 8201 (Voorstraat-Visstraat) en DDT 0816 (Voorstraat 244) resten van houten huizen en hillen aanwezig zijn. Ter hoogte van de Kolfstraat ligt de hoogte top van de oude ophogingen (dijk/hillen) op 1,15 m + NAP (2,1 m – mv). De dikte van het pakket ligt rond 350 cm. Mogelijk zijn op deze locatie wel meerdere bewonings- en ophogingsfases in het pakket aanwezig.

Dit is op de te maken uit het dikker ophogingspakket en het feit dat er in één van de boringen (op ca. 5 m uit de rooilijn bebouwing Voorstraat) in de Kolfstraat (DDT 1304) op een diepte tussen 0,36 m + NAP en 0,35 m – NAP (2,9 en 3,6 m – mv) verschillende (vermoedelijke) vloerniveaus in het ophogingspakket aanwezig waren. Het gaat om circa 5-6 cm dikke lagen vuil zand, een harde leemlaag en een as-/brand-/leeflaag. Zeer waarschijnlijk is hier ook sprake van een huisplaats, mogelijk te dateren vanaf de 11e eeuw.

In zuidoostelijke richting nemen de dikte en hoogteligging van het oudste ophogingspakket af; op circa 35 m vanuit de rooilijn bebouwing Voorstraat ligt de top op 1,45 m – NAP (4,2 m – mv) en is de dikte nog slechts 70 cm.

In deze eerste middeleeuwse periode (11e – 12e eeuw) zal de nederzetting Durthric/Durdreth een gemeenschap van boeren en vissers zijn geweest. Deze zullen zich, als nevenactiviteit waarschijnlijk ook al wel met de overslag en (scheeps)vervoer van handelsproducten hebben beziggehouden. Maar vanaf het midden van de 13e eeuw vinden er grote veranderingen plaats waardoor de stad uitgroeit tot een internationale handelsnederzetting. Dit zal hieronder, onder de paragraaf 2e Middeleeuwse fase worden beschreven. Gedurende de 13e en 14e eeuw werd aan beide straten (dijken/hogstraten) een deel van de Thuredrith/haven gedempt om te gebruiken als erf voor huizen en loodsen voor opslag van goederen. De walkant/kade lag tot die tijd ter hoogte van de huidige rooilijn van de bebouwing aan de waterzijde van de Voorstraat.

In afbeelding 10 is een reconstructie weergegeven van de nederzetting Durthric/Durdreth rond 1220.

Afb. 10. Een reconstructie van de nederzetting Durdreth rond 1220 gezien over de Thuredrith/Wijnhaven in noordoostelijke richting naar de Merwede (ZockDesign i.s.m. Scrapeel).

2e Middeleeuwse fase; 1250/1300 – 1400, bakstenen huizen

De potentie van Dordrecht als handelsstad is gebaseerd op de ligging aan een watergang die het noordelijke Rijnsysteem verbond met de zuidelijke vaarroutes naar Zeeland en Vlaanderen.

Door een vergrootte waterafvoer van het Rijnsysteem, vermoedelijk in de periode 1135-1160, erodeerde het zwingebied, waaronder de Thuredrithgeul tussen Zwijndrecht en Dordrecht en ontstond een diepere, bredere en bevaarbaardere watergang; de Oude Maas.¹⁸ De lintbebouwing van huizen op woonheuvels (hillen) aan de lage dijk op de zuidelijk oeverwal zal door continu ophogen en uitbreiden geleidelijk zijn uitgegroeid tot een aaneengesloten dijk. Deze dijk, met daarop de Hoog- / Voorstraat werd hierbij onderdeel van de bedijking van de Dordtse of Grote Waard, die rond 1280 werd voltooid.

De nederzetting *Durthric/Durdreth* kreeg hierdoor in toenemende mate aandacht van de Hollandse graven. De Hollandse graaf Floris III zag hierin een strategische locatie om een fijnmazig en gesloten tolsysteem op te zetten. Doordat de stad het stapelrecht (1299) kreeg,

¹⁸ Dorst & De Boer, 2017. Sarfatij 2007, 39-45.

waren handelaren verplicht veel producten in Dordrecht op de markt te brengen. De Voor- (of Hoog)straat werd in de deze periode de belangrijkste straat van de stad. Door de florierende handel rijk geworden handelaren, voornamelijk in wijn, laken en hout, woonden hier. Ook veel (adellijke) personen die deel uitmaakten van de politieke, stedelijke elite hadden huizen aan de Voorstraat en Wijnstraat. Dit is archeologisch herkenbaar aan de zeer grote bakstenen huizen die hier, en aan de Wijnstraat, rond het einde van de 13e eeuw en het begin van de 14e eeuw worden gebouwd.¹⁹

De stad was in deze periode naar de verschillende economische activiteiten en status van de bewoners onderverdeeld in vier kwartieren of wijken.²⁰ De Tolbrug was het centrum van de verdeling en de vier kwarten betreffen de oostelijke en westelijke delen aan de Land- en Portzijde van de stad. Binnen deze verdeling valt de locatie van het plangebied in het derde kwartier; dit was de derde rijkste wijk van de stad. Hierin woonde onder andere de stedelijke elite en lag de kannekopersbuurt (waarschijnlijk de Rijn- en Maaslandse vaatwerkhandel). Daarnaast waren er kleinere ambachtslieden gevestigd.

Vanuit de hogere ontginningsas (Voorstraat) liepen al van oudsher enkele uitvalswegen haaks hierop het lagergelegen landbouw (kom)gebied in. De glooiing van de oeverwal waaraan deze straten lagen was al vóór 1250 opgehoogd en bebouwd met huizen.²¹ Voor het plangebied gaat het om de straten Tolbrugstraat-Landzijde (west) en de Kolfstraat (oost).

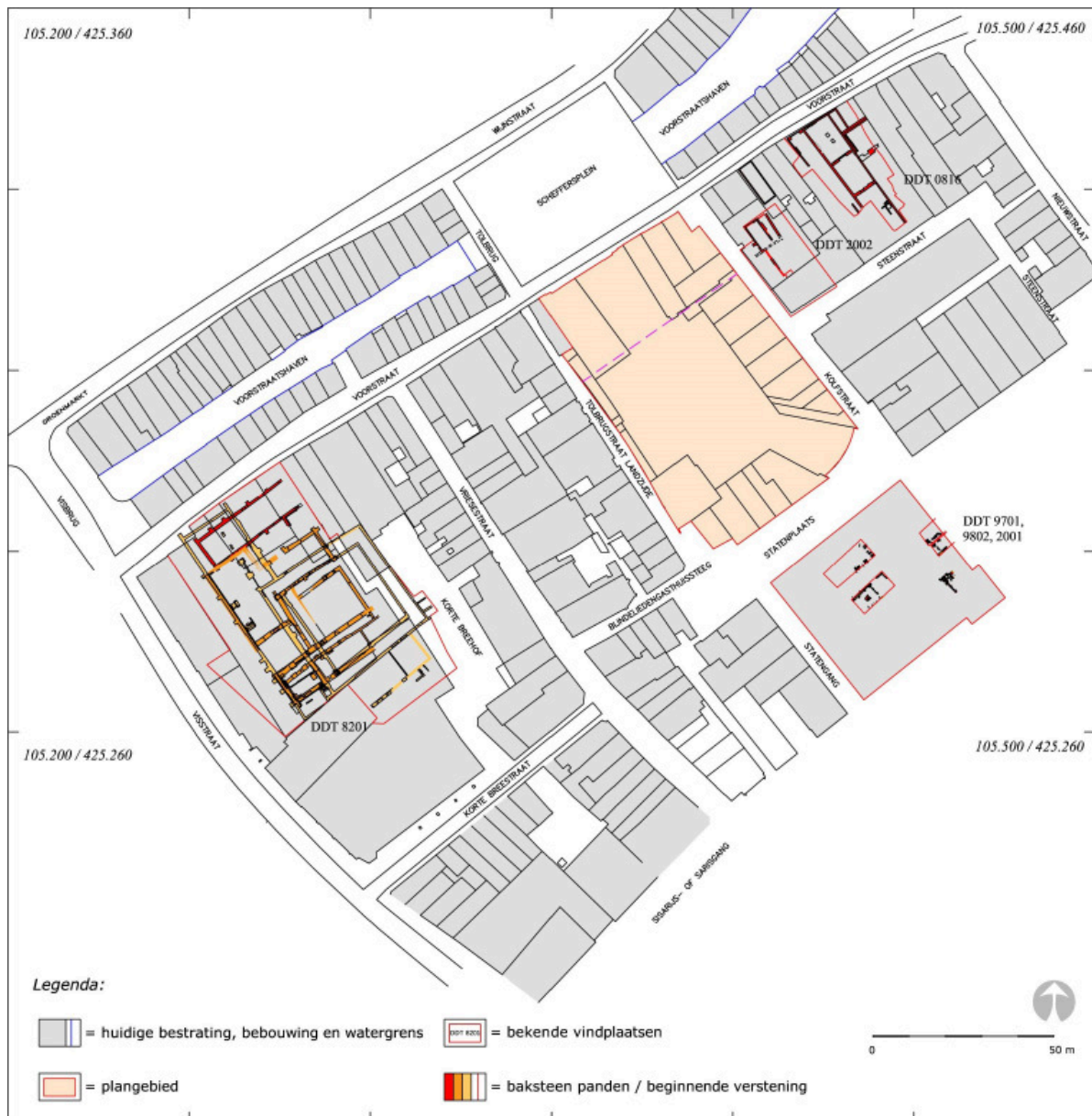
De Tolbrugstraat zal zeker in 1250 al bestaan hebben en de straat is genoemd naar de Tolbrugstoren. De landzijde van de straat kwam uit op de brug over de haven waarop de toren stond. Hierin was een poort aanwezig waardoor men aan de Poortzijde uitkwam en de straat verder ging als de Tolbrugstraat-Poortzijde. De Kolfstraat kent een oudste vermelding uit 1312 als "*Heer Matthys stege*", maar ook deze straat zal in 1250 al bestaan hebben.

In de 2e helft van de 13e eeuw worden in Dordrecht de eerste bakstenen huizen gebouwd. Deze worden gebouwd in opdracht van de stedelijke elite; de nieuwe rijken (handelaren) en oude adel die tevens ook alle stedelijke bestuursfuncties bekleden. Deze eerste bakstenen huizen waren pronkstukken en een manifestatie van rijkdom die ook wel bekend staan als stadskastelen. Ze waren zeer groot, hadden een toegangspoort met binnenplaats en waren vaak, aan de zij-/achterzijde voorzien van een traptoren. De oudste, (archeologisch bekende) bebouwing aan de Voorstraat is bekend van de vindplaats DDT 8201; de eerste bouwfase van het Minderbroederklooster aan de Voorstraat 294, circa 130 m ten westen van het plangebied (afb. 11). In de periode tussen 1246 en 1400 zijn hier al drie bouwfases van het Minderbroederklooster aanwezig. De gevels van eerste en laatste bouwfases liggen ter hoogte van de huidige rooilijn van de bebouwing aan de Voorstraat.

19 Sarfatij 2007, Dorst 2011, 2013.

20 Herwaarden, de Boer, van Kan en Verhoeven, 1996, 210-216. Deze indeling wordt voor het eerst genoemd in 1399, maar is waarschijnlijk al veel ouder.

21 Dorst 2018, 35-37 (bewoning aan de Visstraat vóór 1246) en Dorst e.a. 2014, 27-31 (oudste bewoningssporen (1250-1300) op de vindplaats Statenplein, DDT 9701).

Afb. 11. Een overzicht van alle archeologisch bekende bakstenen bebouwing uit de periode 1250-1400 in de directe omgeving van het plangebied (aan de Voorstraat). Op vindplaats DDT 8201 (links) zijn de drie fases van het minderbroederklooster aangegeven; rood=1246-1300, oranje=1300-1338? en rood=1338?-1572. Op de vindplaats DDT 9701 zijn de contouren van huizen aangegeven met muren die geheel of gedeeltelijk (vakwerk) uit baksteen bestaan. Hier begint de versterking tussen 1350-1400. In het plangebied is de achtergevel van de oudste baksteenhuizen (vanaf 1250/1300) met een paarse stippellijn weergegeven. Dit is gebaseerd op de achtergevels van de huizen die zijn aangetroffen op de vindplaatsen DDT 0816 (Voorstraat 244) en DDT 2002 (Voorstraat 252a en 254).

Ten oosten van het plangebied zijn, nabij gelegen twee locaties bekend waar sprake is van bakstenen huizen in de vroege 14e eeuw. Direct naast het plangebied gaat om de locaties Voorstraat 252, 252a, 254 (DDT 2002) en iets verderop de Voorstraat 244 (DDT 0816, afb. 11).²² Hier zijn de funderingen gevonden van zowel grote huizen (Voorstraat 252a, 254, 244) uit, vermoedelijk het begin van de 14e eeuw. Van deze huizen is die aan de Voorstraat 244 het best gekend. Dit huis stond met de gevel direct aan de huidige Voorstraat en had een licht trapeziumvormig grondplan. Het had een lengte van 23,5 m, was aan de Voorstraat 8,4 m breed en aan de achterzijde 7,5 m. Inpandig was onderverdeling aanwezig in een voor- en achterhuis. In het achterhuis was een lager gelegen kelder met een tongewelf aanwezig. Het voorhuis bestond uit een ruimte met een zaalachtig karakter met een vloer van

²² Respectievelijk Dorst 2013 en 2011.

in visgraatpatroon gelegde bakstenen. Achter het huis was op 0,95 m + NAP een bestrate plaats of straatje aanwezig die leidden naar twee grote beerkelders; één uit de periode 1325 en 1375 en de tweede uit de 15e eeuw. Beide waren van baksteen en de bovenzijden lagen rond de 0,35 m + NAP. Aan de westgevel was een onbebouwd voorplaatsje aanwezig, dat via de Voorstraat bereikt kon worden door een poort. Langs de oostgevel was gedurende de Late Middeleeuwen ook bebouwing aanwezig (afb. 11). In de 14e-eeuwse beerkelder waren veel vondsten aanwezig in de categorieën keramiek, metaal, leer en voedselresten.

De muren van dit huis waren direct onder de slooplaag van circa 50 cm aanwezig en hadden een dikte tussen 50 en 60 cm. De muren waren gefundeerd op planken met daaronder, in dwarsverband gelegd, halve (boom)stammetjes. De funderingsdiepte van de buitenmuur varieert wat te wijten is aan het destijds nog glooiende verloop van gebied achter de Voorstraat. Aan de Voorstraat ligt de onderkant op circa 0,5 m + NAP (2,63 m – mv) en aan de achterkant van het pand op circa 0,26 m – NAP (3,58 m – mv).

Dit huis staat bekend onder verschillende namen waaronder die van de vermoedelijk, maar onbekende, eerste eigenaar; Reynouts Huyse. Daarna heette het, naar de volgende eigenaren: Porte Malburg, maar stond ook bekend als Huis Leeuwenburg en Mijnsheerenherberg. Dit laatste omdat het pand, vanaf circa 1386 als grafelijke leen in gebruik was als herberg voor de Hollandse graven, wanneer deze op bezoek waren in Dordrecht. De leenmannen/bewoners van dit huis waren alle telgen van vooraanstaande geslachten en bekleedden vaak hoge bestuurlijke en geestelijke functies, waaronder burgemeesters en schepenen. In het pand werd onder andere vergaderd door de graaf en het stadsbestuur.²³ Van de twee andere grote, 14e-eeuwse panden aan de Voorstraat 252a en 254 zijn alleen de funderingen van de achterste delen bekend. Hiervan is duidelijk dat de muren van dezelfde dikte waren en de huizen ook circa 22 á 23 m lang waren (afb. 11). Ook hier lag de top van de funderingen van deze huizen op een diepte van ca. 50 cm – mv. Direct aan de Voorstraat waren later ook kleinere, bakstenen huizen aanwezig zoals aan de Voorstraat 252 (afb.11). Dit huis, dat vandaag de dag grotendeels nog in opgaand werk aanwezig is, had oorspronkelijk een binnenwerksafmeting van ongeveer 4,2 x 12 m. Het gebruikte, uit Duitsland afkomstige hout van de moerbalken op de eerste verdieping zijn dendrochronologisch gedateerd in het voorjaar van 1346. Op basis hiervan kan geconcludeerd worden dat het huis rond 1350 zal zijn gebouwd.²⁴

Hoewel er geen archeologische informatie over de Kolfstraat en Tolbrugstraat-Landzijde voorhanden is, kan aangenomen worden dat rond het midden van de 14e eeuw ook hier wel bakstenen huizen stonden. Dit kan geconcludeerd worden uit het feit dat er in de ambachtswijk, die tussen 1250-1300 ontstond langs de doorgetrokken Kolfstraat, Nieuwstraat etc, als sprake is beginnende verstening van de huizen rond 1350 (afb. 11).²⁵

Stedelijke ontwikkeling en bebouwing tussen 1400-1900

Vanaf ca. 1400 ontstaat er een bebouwingssituatie die blijft bestaan tot de jaren '60-'80 van de vorige eeuw. Deze bebouwing is als volgt en nog goed herkenbaar door de kadastrale minuut van 1832 (afb. 12). Langs de Voorstraat is sprake van een gesloten bebouwingslint. Hieraan staan zowel nog (grotendeel verbouwde en/of gesplitste) zeer grote huizen uit het begin van de 14e eeuw, als ook de wat kleinere die dateren uit het midden van de 14e eeuw. Sommige van de huizen uit de 14e eeuw zijn/waren tot heden of tot enkele jaren geleden nog (in casco) aanwezig.²⁶ Vaak is niet direct herkenbaar dat er nog sprake is van middeleeuwse panden omdat de muren en houtwerk uit het zicht zijn weggewerkt door voorzetmuren en jongere plafonds. Hierdoor ogen de meeste van deze huizen als daterende uit de 18e- 19e eeuw. Van veel panden aan de Voorstraat is het onbekend of deze in opgaand werk nog (deels) middeleeuws zijn of wanneer deze eventueel zijn gesloopt. Er is een bouwhistorische opname noodzakelijk om de daadwerkelijke ouderdom van de panden vast te stellen.

²³ Dorst 2011.

²⁴ Dorst 2013.

²⁵ Dorst e.a. 2014, 35-39.

²⁶ Het middeleeuwse huis (ca. 1346) aan de Voorstraat 252 is nog aanwezig en het middeleeuwse huis (ca. begin 14e eeuw) aan de Voorstraat 244 is in ieder geval vóór 2008, mogelijk in de jaren '50?, gesloopt.

De 14e-eeuwse huizen hadden oorspronkelijk zeer langgerekte (open) erven aan de achterzijde die doorliepen tot de eerste zijstraten (parallel aan de Voorstraat) die onderaan de oeverwal aanwezig waren. Ter hoogte van het plangebied zijn dit de straten Blinde-liedengasthuissteeg (nog aanwezig) die overging en in zuidelijke richting afboog als de Kromme Elleboog, die hier ongeveer ter hoogte van de huidige Statengang liep. Vanaf het punt waar deze in zuidelijke richting afboog, was nog een smalle steeg aanwezig die de Kromme Elleboog verbond met de Kolfstraat; de Vergulde Lampetsteeg/Duivel('sn)aarsgat. Deze lange achtererven zijn in de opvolgende eeuwen ten dele bebouwd geraakt wanneer de middeleeuwse huizen aan de achterzijde zijn verlengd. Maar het is ook bekend dat deze huizen juist zijn verkleind, waarbij eventuele ondergrondse kelders als opslag zijn behouden.

Uit archeologisch onderzoek is bekend dat er op de achtererven van de grote, 14e-eeuwse huizen aan de Voorstraat ook in de periode grote beer- en waterkelders aanwezig waren. Het huis Mijnsheerenherberg aan de Voorstraat 244 had bijvoorbeeld een zeer grote beerkelder van 5x3 m die de gehele 15e eeuw in gebruik was. Hierin waren zeer veel vondsten aanwezig waaronder keramiek, glaswerk, houten voorwerpen, beschreven perkament en voedselresten. De top hiervan lag op circa 0,35 m + NAP. Inpandig en op het achtererf van dit en het ten oosten naastgelegen pand waren op verschillende dieptes beerputten en afvoersystemen aanwezig waarin veel vondstmateriaal aanwezig was. Het gaat om keramiek, veel glaswerk en metalen, houten, leren en ivoren/benen voorwerpen en lakzegels uit de 16e-19e eeuw.²⁷

De middeleeuwse bebouwing langs de beide uitvalswegen Tolbrugstraat-Landzijde en de Kolfstraat zullen in de opvolgende eeuwen vergelijkbaar zijn uitgebreid, verbouwd en/of gesloopt. In het zuidelijk deel van het plangebied kan mogelijk nog bebouwing aanwezig zijn dat ten noorden aan de Kromme Elleboog (en aan weerszijden van de Vergulde Lampetsteeg/Duivel('sn)aarsgat? stond.

Aan de straten/stegen zal het gaan om woon-en ambachtshuizen. Van het, even ten zuiden van het plangebied gelegen Statenplein is bekend dat er in de Late Middeleeuwen sprake is van ambachtshuizen waaronder een leerbewerker. Vanaf circa de tweede helft van de 16e eeuw en begin 17e eeuw zijn er veel kleine ambachtslieden aanwezig die sponnen, weefden, naaiden en mogelijk ook spelden maakten. Daarnaast zijn er ook (linnen)wevers, kalkdragers, twijnders, speldenmaker, messenmakers, kussenmakers, stratenmaker, stadsomroeper, houthakker en een soldaat aanwezig. Het is echter niet bekend wat er economische/maatschappelijke status was van de bewoners langs de hoger gelegen delen van de uitvalswegen (zoals die in het plangebied aanwezig zijn. Mogelijk is er binnen het plangebied één bijzonder pand aanwezig, namelijk de Sint Aubertuskapel (Onze Lieve-Vrouwekapel, de Ster). Dit was de kapel van het St. Aubertusgilde van de bakkers. De kapel lag aan de noordzijde van de knik in de voormalige Kromme Elleboog, ter hoogte van de huidige Statenplaats 14-18 (afb. 12). De ouderdom ervan is onbekend, maar dateert vermoedelijk uit het begin van de 14e eeuw en is (vermoedelijk) in onbruik geraakt (mogelijk gesloopt of verbouwd) in 1577.²⁸ Op de kadastrale minuut (nr. 941) staat dat de betreffende opstal bestaat uit een stal en erf dat in bezit is van Aart de Visser senior.

Op basis van de kadastrale minuut 1811-1832 kennen we de eigenaren van de panden binnen het plangebied (afb. 13). Aan de verschillende straten woonden personen van verschillende sociale klassen, waarbij de rijksten aan de Voorstraat woonden, vergelijkbaar met de middeleeuwse situatie. Enkele opvallende zaken zijn dat er binnen dit bebouwingsblok een aantal personen meerdere panden in bezit hebben en dat er weinig variatie is in het aantal beroepen. Het eerste is een aanwijzing dat er enkele (zeer) welgestelden binnen dit blok wonen. Op de kadastrale minuut is te zien dat er binnen dit blok veel grote panden met bijbehorende, lange percelen aan de Voorstraat aanwezig zijn. De kleinere panden die haaks op de beide uitvalswegen Kolfstraat en Tolbrugstraat staan, zijn pas aanwezig vanaf circa 23 m uit de Voorstraat; ongeveer de lengte van de oudste, grote panden uit het begin van de 14e eeuw. Deze panden aan de Voorstraat zijn begin 19e eeuw nog steeds in bezit van de stedelijke, (rijke) elite. Hier woonden onder andere de rechter Pieter Emaus de Micault,

²⁷ Dorst 2011.

²⁸ DDT projectcode 1417, dit is een interne inventarisatie van alle middeleeuwse complexen in de binnenstad van Dordrecht. Zie ook, Van Lieburg 2012.

de advocaat/landelijk politicus en lid van de stedelijke raad Willem Boudewijn Donker Curtius, (heer) van Tienhoven, (oude) adel, zoals Pieter Blussé, (heer) van Zuidland en de makelaar Otho Johannes van Wageningen. Daarnaast zijn er een grutter, een koopman en een confiturier (banketbakker) gevestigd. De rijken die aan de Voorstraat woonden, bezaten ook vaak percelen/stallen en stegen langs of uitkomende op de Kolfstraat, Tolbrugstraat of de Blindeliedengasthuissteeg/Kromme Elleboog. Deze zullen zijn gebruikt voor de stalling van koetsen en paarden. De kleinere panden (huizen en erven) aan de beide uitvalswegen Kolfstraat en Tolbrugstraat-Landzijde en de Kromme Elleboog zijn voornamelijk in bezit van winkeliers en uitdragers. Langs de Vergulde Lampetsteeg staan pakhuizen, een stal en een schuur. Opvallend aan de Tolbrugstraat is dat de meeste percelen in bezit zijn van slechts twee personen; de winkelier Giel Jan de Wit (5 percelen) en de uitdrager Anthony Neveling (4 percelen) (afb. 12 en afb. 13).

Afb. 12. Het plangebied weergegeven op de kadastrale minuut van 1832 (Kadastrale kaart 1811-1832: minuutplan Dordrecht, Zuid Holland, sectie H, blad 01, MIN08037H01).²⁹ De Vergulde Lampetsteeg is aangegeven in limegroen. Ook is aangegeven welke percelen binnen dit bouwblok in bezit zijn van één persoon. Het markante, zeer grote huis aan de Voorstraat (perceel 962) is dan in bezit van de advocaat/politicus Willem Boudewijn Donker Curtius. Het perceel nr. 941 is (vermoedelijk) de locatie van de middel-eeuwse Sint Aubertuskapel, mogelijk in 1832 nog (verbouwd en als casco) aanwezig en in gebruik als stal.

²⁹ https://beeldbank.cultureelerfgoed.nl/alle-afbeeldingen/detail/a76c7f82-94d7-11e5-afee-a32d3ab55d41/media/778f3c69-3a55-ee4e-ec86-add77e0131a9?mode=detail&view=horizontal&q=Dordrecht%20minuutplan&rows=1&page=12&fq%5B%5D=search_s_head_collection:%22Kadastrale%20kaarten%201811-1832%22.

Straat/steeg	Kadastraal nummer	Eigenaar	Beroep	Type opstal
Vergulde Lampetsteeg				
	941	Aart de Visser sr.	koopman	stal en erf
	974	Johan Dingmans	onbekend	pakhuis
	975	Otho Johannes van Wageningen	makelaar	schuur
Kromme Elleboog	976	Herbert Brons	uitdrager/lommert	pakhuis
Tolbrugstraat-Landzijde	942	Willem Boudewijn Donker Curtius van Tienhoven	advocaat/politicus	stal en erf
	943	Arnoldus Geurink	winkelier	huis
	944	Anthonie Neveling	uitdrager	huis en erf
	945	Rijndert Husen	omroeper	huis en erf
	946	Giel Jan de Wit	winkelier	huis en erf
	947	Johannes Pernee	onbekend	huis en erf
	948	Abraham Renout of zijne erven	onbekend	huis en erf
	949	Giel Jan de Wit	winkelier	huis
	950	Giel Jan de Wit	winkelier	huis en erf
	951	Pieter Emaus de Micault	rechter	huis en erf
	952	Giel Jan de Wit	winkelier	huis en erf
	953	Giel Jan de Wit	winkelier	huis en erf
	954	Anthonie Neveling	uitdrager	huis en erf
	955	Pieter Emaus de Micault	rechter	koetshuis
	956	Anthonie Neveling	uitdrager	huis
	957	Anthonie Neveling	uitdrager	huis
Voorstraat				
	959	Jacobus Pieren	winkelier	huis en erf
	960	Jacobus Pieren	winkelier	huis
	961	Pieter Emaus de Micault	rechter	huis en erf
	962	Willem Boudewijn Donker Curtius van Tienhoven	advocaat/politicus	huis en erf
	963	Lambertus van Asten	koopman	huis en erf
	964 (schubpatroon)	Pieter Blusse (heer) van Zuidland	onbekend	huis en erf
	965	Otho Johannes van Wageningen	makelaar	huis en erf
	966	Johannes Lambertus Delhez	confiturier (banketbakker)	huis en erf
	967 (ruitpatroon)	Hendrick van der Koogh	grutter	huis en erf
Kolfstraat				
	968 (ruitpatroon)	Hendrick van der Koogh	grutter	grutterij en erf
	969 (schubpatroon)	Pieter Blusse van Zuidland	onbekend	pakhuis
	970	Herbert Brons	uitdrager/lommert	huis en erf
	971	Hendrick (Jan) van Rekum	winkelier	huis en erf
	972	Pieter Schot	uitdrager	huis en erf
	973	Johan Dingmans	onbekend	huis
	979	Herbert Brons	uitdrager/lommert	huis en erf

Afb. 13. Een overzicht van de eigenaren van de verschillende percelen binnen het bouwblok van het plangebied gedurende de periode 1811-1832. Hierbij is ook hun beroep en de aard van de bebouwing vermeld (Beeldbank RCE, OAT08037H). De kleuren bij de perceleringsnummers refereren aan het overzicht van eigenaren, zie afb. 12.

Stedelijke ontwikkeling in de 20e eeuw

Pas in de 20e eeuw vinden er grootschalige en ingrijpende veranderingen plaats binnen dit bebouwingsblok. Deze veranderingen zijn met name toe te schrijven aan de aanwezigheid, en verschillende uitbreidingen van de V&D-vestiging aan de Voorstraat. Op een ets uit 1862 is de situatie aan de Voorstraat van vóór deze veranderingen goed weergegeven (afb. 14). Aan de Voorstraat zijn tussen de Kolfstraat en de Tolbrugstraat-Landzijde tien grote huizen te zien; dit zijn de panden die ook zijn opgetekend op de kadastrale minuut van 1811-1832 (afb. 14).

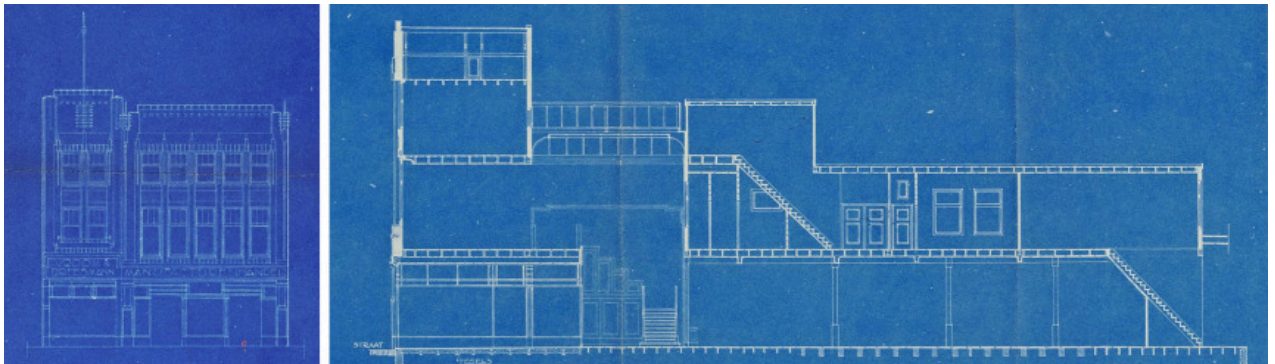
Afb. 14. Een uitsnede van een ets waarop de onthulling van het standbeeld van Ary Scheffer wordt onthult op 8 mei 1862. Hierop zijn in rood de tien grote huizen aan de Voorstraat weergegeven zoals die ook op de kadastrale minuut van 1832 voorkomen (RAD inventarisnr. 551_10568). Het markante, grote huis (perceel 962) van advocaat/politicus Willem Boudewijn Donker Curtius is duidelijk herkenbaar.

Op één van de oudste foto's van dit gevelfront zijn de vier oostelijkste panden aan de Voorstraat zien (afb. 15). Het pand op de hoek Voorstraat-Kolfstraat is, net als in de periode 1811-1832 (perceel 967) nog steeds in gebruik als grutterij; het Vergulde Anker. Dit pand is, vermoedelijk in de jaren '60 van de vorige eeuw gesloopt, waardoor de Kolfstraat verbreed werd. De andere drie panden op deze foto zijn nu nog aanwezig; de Voorstraat 256, 256A en 265B. Alle drie zijn op de gemeentelijke, bouwhistorische verwachtingskaart (2018) aangegeven als "panden met bouwhistorische verwachting".

Afb. 15. Het oostelijke deel van de Voorstraat zijde van het plangebied in de periode 1898-1902. Geheel op de hoek met de Kolfstraat is nog het, nu verdwenen pand van de grutterij het Vergulde Anker te zien (RAD inventarisnr. 555_11961).

In 1924 werd door V&D aan de Voorstraat een nieuw warenhuis gebouwd, naar het ontwerp van architect Jan Kuyt (afb. 16). Dit was gevestigd in twee, verbouwde huizen aan de Voorstraat; het grote huis (perceel 962) van advocaat Willem Boudewijn Donker Curtius en het naastgelegen perceel 963 (afb. 13 en afb.17).

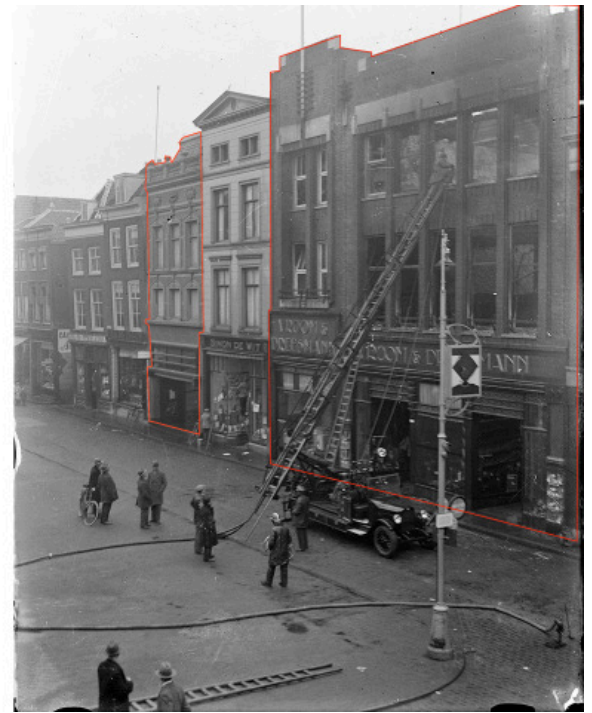

Afb. 16). De bouwtekeningen van het oudste V&D warenhuis door Kuyt (1923-1924). Links: het voorgevelaanzicht van de oudste V&D; het rechterpand is het voormalige grootste huis aan de Voorstraat in dit blok, onder andere bewoond door advocaat Willem Boudewijn Donker Curtius. Rechts een doorsnede van de oudste V&D, waarop goed te zien is dat er sprake is van een verbouwd huis met lagere aanbouwen aan de zuid-/achterzijde (RAD inventarisnr. 7747).

In de periode vóór maart 1932 was ook het perceel 965 bij het warenhuis getrokken. Op foto's is op de gevel "Mode Passage Vroom&Dreesman" te lezen.³⁰ Waarschijnlijk bestond het warenhuis uit deze periode uit slechts de verbouwde woningen en waren er nog geen kelders (behorende tot het warenhuis) aanwezig.

Op 18 maart 1932 woedde er een grote brand in het warenhuis waardoor de twee panden op de percelen 962 en 963 verloren gingen (afb. 17).

30 RAD inventarisnr. 555_11965. Foto die in de periode tussen 1923 en 1927 gemaakt zou zijn.

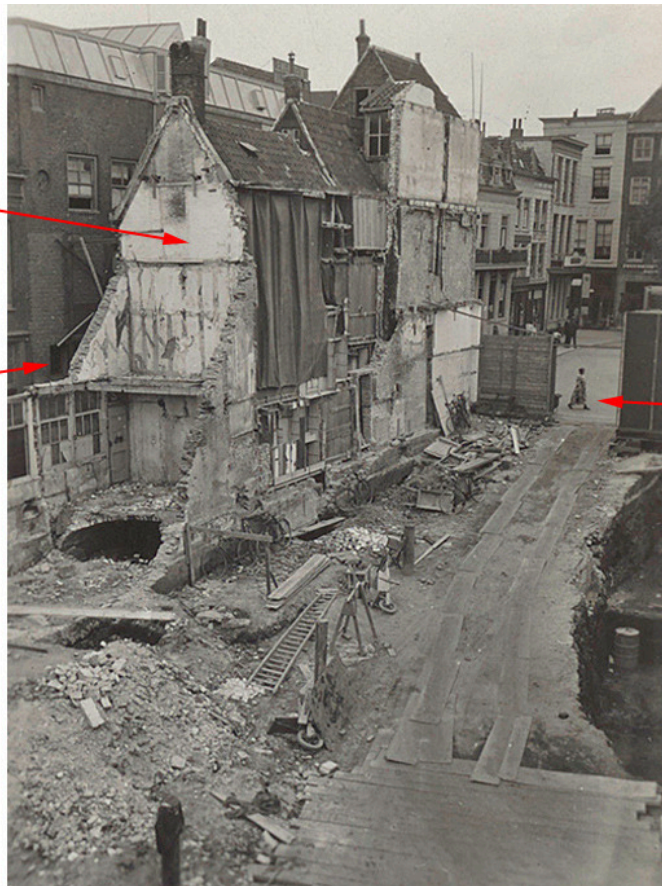
Afb. 17. Links: De panden die behoorden tot het eerste V&D warehouse aan de Voorstraat, tussen 1924-1932 (RAD inventarisnr. 556_3872). Rechts: het V&D-complex direct ná de brand op 18 maart 1932 (RAD inventarisnr. 309_105921). Het rood-omlijnde pand links van het uitgebrande warehouse behoorde ook tot het V&D-complex; dit was de Mode Passage. Het gaat om het huidige pand aan de Voorstraat 265A.

Direct daarop werd een nieuw warehouse op dezelfde locatie gebouwd. Ook dit nieuwe warehouse is ontworpen door Kuyt (juni-juli 1932). Hiervoor werden echter een aantal aangrenzende panden opgekocht die erbij werden getrokken. Het nieuwe warehouse was een flink stuk groter en had ook een ondergronds deel (souterrain/kelder). Deze is deels vertrappt aangelegd, mogelijk om rekening te houden met de functie van de Voorstraat als waterkerende dijk. De graafwerkzaamheden voor de kelder van V&D zijn, qua bodemverstoring ingrijpend geweest. Dit is bijvoorbeeld te zien op verschillende foto's van de werkzaamheden (afb. 18 en afb. 19). Ter hoogte van de kadastrale percelen (1832) met de nummers 961 en 962 (het huidige V&D complex aan de Voorstraat 258) vanaf de Voorstraat tot circa 16 m daarachter verdiept tot een diepte tussen 2,5 en 3 m – mv. Vanaf daar is, in de richting van het Statenplein vertrappt nog verder verdiept.

Rijksmonument nr. 13894
Voorstraat 260

Tolbrugstraat-Landzijde

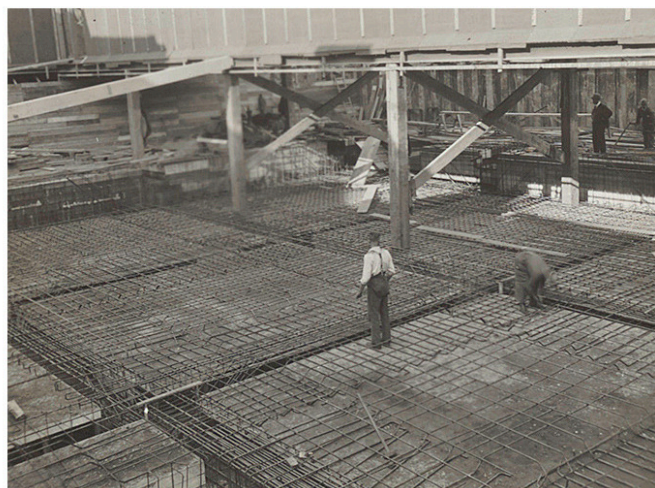
Voorstraat

Afb. 18). De graafwerkzaamheden op 27 september 1932 gezien in de richting van het Scheffersplein. Links is de Tolbrugstraat-Landzijde te zien met op de hoek met de Voorstraat het rijksmonument Voorstraat 260 met in het achterhuis een grote, geweldige kelder. Ter hoogte van de kadastrale percelen (1832) met de nummers 961 en 962 is tot aan de Voorstraat diep, vertrappt graafwerk te zien (RAD inventarisnr. 1258_1117).

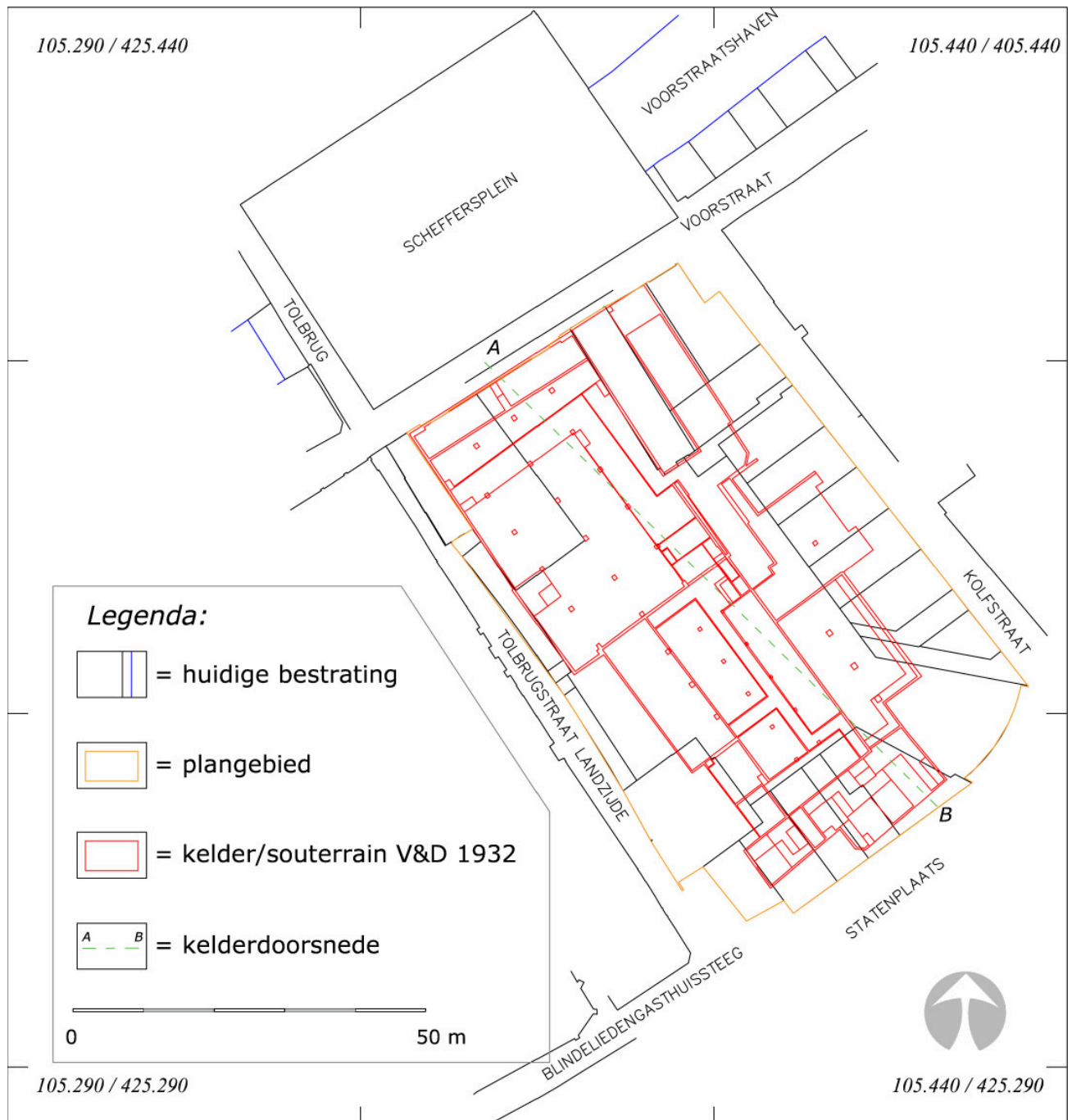

Rijksmonument Voorstraat 260

Afb. 19). De graafwerkzaamheden op 27 september 1932 gezien in de richting van het Scheffersplein en het pand Voorstraat 260. Hierop is te zien dat de verdieping doorloopt tot de zijgevel van het nog aanwezige Rijksmonument Voorstraat 260. Er is sprake van een zware, gewapend betonfundering (RAD inventarisnr. 1258_1117).

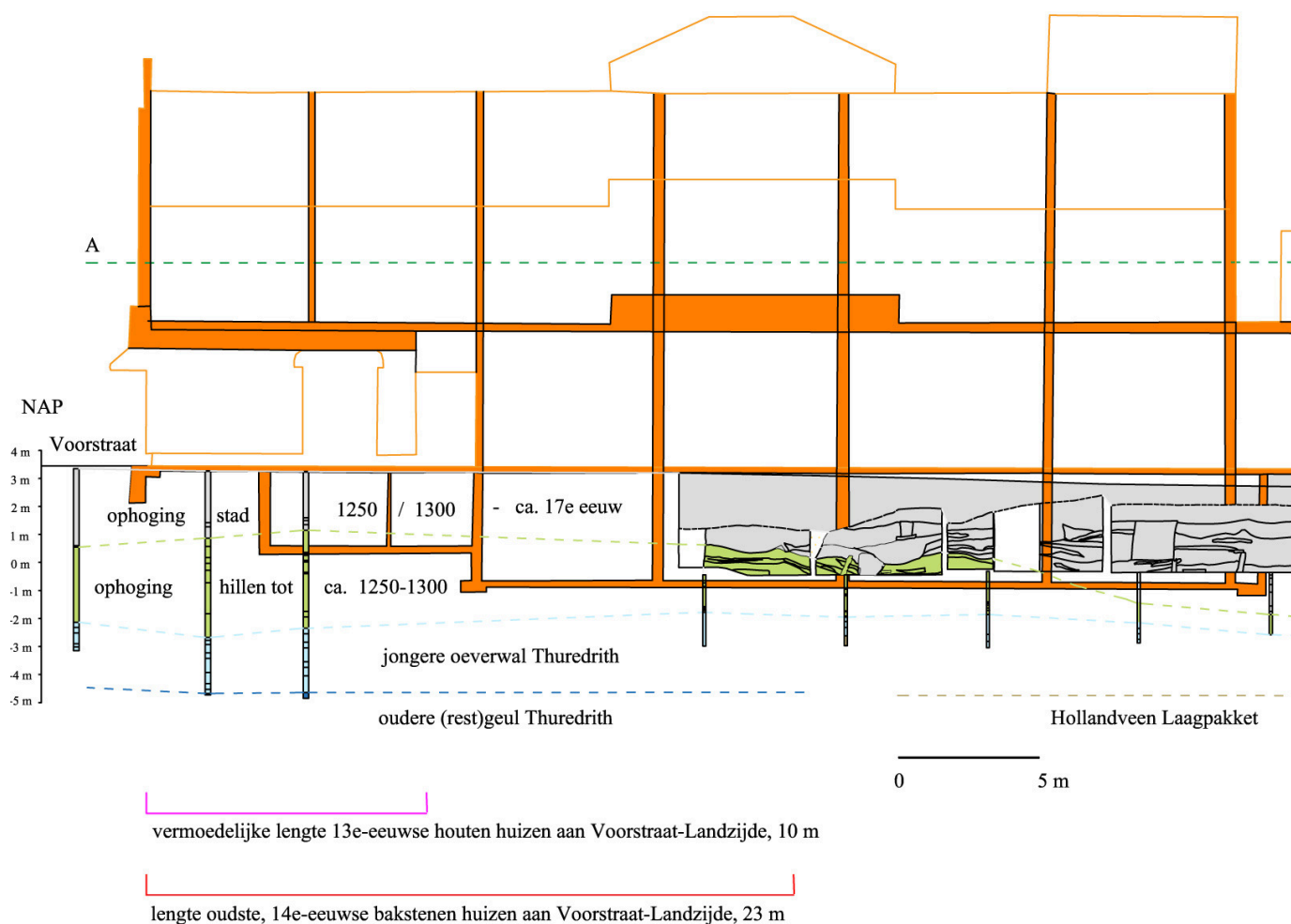
Het oppervlak en de diepte van de kelders van het nieuwe V&D gebouw zijn goed bekend van de bouwtekeningen van Kuyt. Aan de hand hiervan wordt duidelijk wat het oppervlak en de diepte van de bodemverstoring voor de kelder is (afb. 20, afb. 21, afb. 22).

Afb. 20). De kelderplattegrond van het nieuwe V&D complex zoals ontworpen door Kuyt (juli 1932) geplot op de huidige topografie (RAD inventarisnr. 7752a-0011). De dieptes van de kelderdelen verschillen per locatie en zijn hierop niet aangegeven. Deze zijn wel weergegeven in de afbeeldingen met de archeologische verwachtingen (zie afb. 27-29).

Afb. 21). De kelderplattegrond van het nieuwe V&D complex zoals ontworpen door Kuyt (juli 1932) geplot op de kadastrale minuut van 1832 (RAD inventarisnr. 7752a-0011).

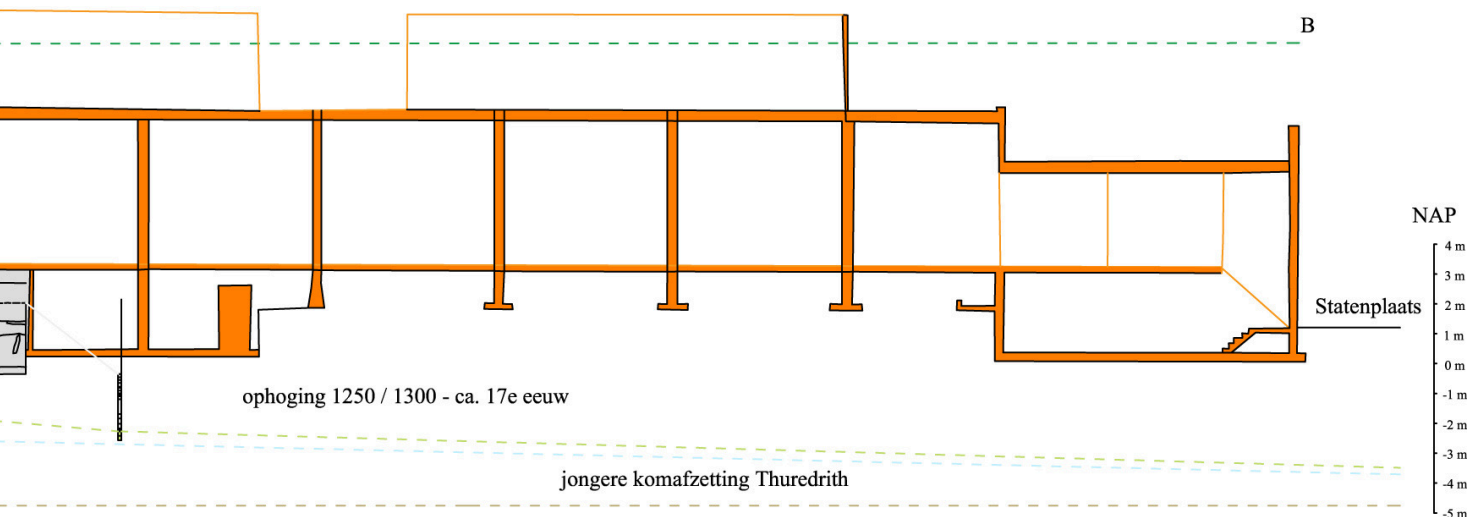

Afb. 22) Een dwarsdoorsnede van het V&D complex uit 1932 zoals ontworpen door Kuyt (juni 1932) geplot op het bodemprofiel C-D, gebaseerd op onderzoeken direct naast het plangebied, zie afb. 9 (RAD inventarisnr. 7752a-0023). Links is de Voorstraat en rechts is de Statenplaats (voor de ligging van de profielraai A-B, zie afb. 20). Alle muurwerk (oranje) onder de lijn Voorstraat-Statenplaats betreffen kelders.

Tussen 1969 en 1967 vinden er nog verschillende aanpassingen plaats aan het stratenplan en het V&D-complex. De uitvalwegen Tolbrugstraat-Landzijde en de Kolfstraat worden hierbij verbreed en rechtgetrokken (de Kolfstraat). De laatste oorspronkelijke bebouwing binnen dit bouwblok aan deze straten wordt hierbij gesloopt en de Vergulde Lampetsteeg verdwijnt (afb. 23). De mate van verstoring door deze sloopwerkzaamheden is deels bekend door eerdere, archeologische onderzoeken. Ter hoogte van het gesloopte pand op de hoek Voorstraat-Kolfstraat (voormalige grutterij het Vergulde Anker) reikte de bodemverstoring tot 1,65 m – mv (ca. 1,6 m + NAP).³¹ De verstoring aan de zuidzijde, in ieder geval ter hoogte van de Statenplaats 8, is minder diep. Hier is tijdens het begeleiden van het ingraven van een ondergrondse container vastgesteld dat de verstoring reikte tot 1 m – mv.³²

31 Dordrecht projectcode DDT 1304, Archis zaaknummer 2409331100. Dorst 2013a.

32 Dordrecht projectcode DDT 1211, Archis zaaknummer 2404966100. Dorst 2013b.

Afb. 23) Een uitsnede van het herinrichtingsplan van uit te voeren infrastructurele aanpassingen uit 1961 met daarop het plangebied in oranje weergegeven (RAD inventarisnr. 7769d).

Voorafgaand aan de herinrichting werd in 1963 het Statenplein gerealiseerd. Dit deed in eerste instantie dienst als parkeerplaats voor de V&D, waarvoor eveneens een verbouwing en uitbreiding plaatsvond en een ruime entree aan het nieuwe Statenplein werd gecreëerd (afb. 24).

Afb. 24. Het Statenplein in 1967, gezien in noordelijke richting met de achtergevel van de V&D. Links is de Tolbrugstraat-landzijde te zien. De straat rechts op de voorgrond komt enigszins overeen met de voormalige Kromme Elleboog (RAD, inventarisnr. 554_33057).

Ten tijde van dit bureauonderzoek beslaat het V&D-complex vrijwel het gehele blok tussen de Voorstraat, Kolfstraat, Statenplaats en de Tolbrugstraat-Landzijde (afb. 25). Het rijksmonument Voorstraat 260, stadscafé Rijke op de hoek Voorstraat-Tolbrugstraat is het enige pand dat nog in min of meer in de staat is van vóór de bouw van het V&D-warenhuis uit 1932. Drie andere voormalige grote huizen aan de Voorstraat zijn eveneens nog herkenbaar in het complex aanwezig. Het gaat om de Voorstraat 256b (Osteria-bar Luca), Voorstraat 256a en Voorstraat 256 (beide café-restaurant Dordts Genoegen).³³ Van deze panden is niet met zekerheid hoe oud deze (in oorsprong) zijn en in welke mate deze zijn aangepast in het verleden. In het pand Voorstraat 256a is een kelder aanwezig die als "al bestaand" staat aangegeven op de bouwtekening van het V&D-complex uit 1932. De exacte ouderdom hiervan en de mate waarin deze in het verleden is aangepast, zijn onbekend. Langs de Kolfstraat zijn verschillende winkels in het complex gevestigd en geheel aan de zuidzijde is, op nr. 23 de ingang naar de kelders aanwezig. Deze zijn voor een deel in gebruik als fietsenstalling. In het zuidelijk deel van het complex, aan de Statenplaats is momenteel een sportzaak gevestigd. Aan de Tolbrugstraat-Landzijde is sinds 2018 op nr. 6 in de kelder van het V&D-complex de dance- en nachtclub Beneej aanwezig.

³³ Het gaat om de panden op de kadastrale minuut met de nrs. 964 (Voorstraat 256a), 965 (Voorstraat 256a) en 966 (Voorstraat 256).

Afb. 25. Een vogelvlucht overzicht van het plangebied, gezien in zuidelijke richting (Google Maps, 2019).

4. Archeologische verwachting

Op basis van bovenstaande gegevens is een specifieke archeologische verwachting voor het plangebied op te stellen. Aangenomen kan worden dat de geologische ondergrond in het plangebied vergelijkbaar is met situatie zoals die gepresenteerd is in de boorraai gebaseerd op de onderzoeken op het Scheffersplein-Voorstraat 252-254-Scheffersplein (afb. 9).

4.1 Geologie

Dieper gelegen zijn oudere (rest)geul- met daarop jongere oeverwalafzettingen van de Thuredrith aanwezig. Deze afzettingen dateren vermoedelijk uit de (Vroege) IJzertijd. Over de breedte, oriëntatie en de aard van de oudste geul die hier aanwezig is, is vrijwel niets bekend. Het is mogelijk dat deze in de oudste fase dezelfde oriëntatie had als het nu nog aanwezige restant van de rivier, de Voorstraatshaven, maar dat het destijds alleen wat breder was of/of wat zuidelijker stroomde. Daarnaast is het ook mogelijk dat de oorspronkelijke hoofdgeul ooit een zijtak gehad heeft. Deze zou mogelijk vanaf de Nieuwbrug in zuidwestelijke richting via de Voorstraat 244, het plangebied naar de Bagijnhof 20 (Van Haren Schoenen), waar een nog onbekende geulafzetting aanwezig is. Indien de bebouwing binnen het plangebied geheel met kelders verwijderd gaat worden, dan zijn deze oudere geulafzettingen goed te onderzoeken. Dit zal naar verwachting door middel van grondboringen gedaan moeten/kunnen worden; de afzettingen worden verwacht tussen 2,53 m – 4,6 m NAP (tussen ca. 6-8 m – mv Voorstraat en 4,9-6 m – mv Statenplaats). Omdat de oriëntatie/breedte van de oudere geul of eventuele zijtak niet bekend zijn, is niet bekend waar deze oudere geulafzettingen binnen het plangebied aanwezig kunnen zijn. Deze oudere geulafzettingen zijn in ieder geval aannemelijk aanwezig binnen de eerste 25 m in zuidoostelijke richting vanuit de Voorstraatgevel van de V&D.

De oudere (rest)geulafzettingen zijn afgedekt door jongere afzettingen vanuit een latere Thuredrith-geul; waarschijnlijk de bredere geul zoals die, in ieder geval aanwezig was vanaf de start van de middeleeuwse bewoning rond het begin van de 11e eeuw.

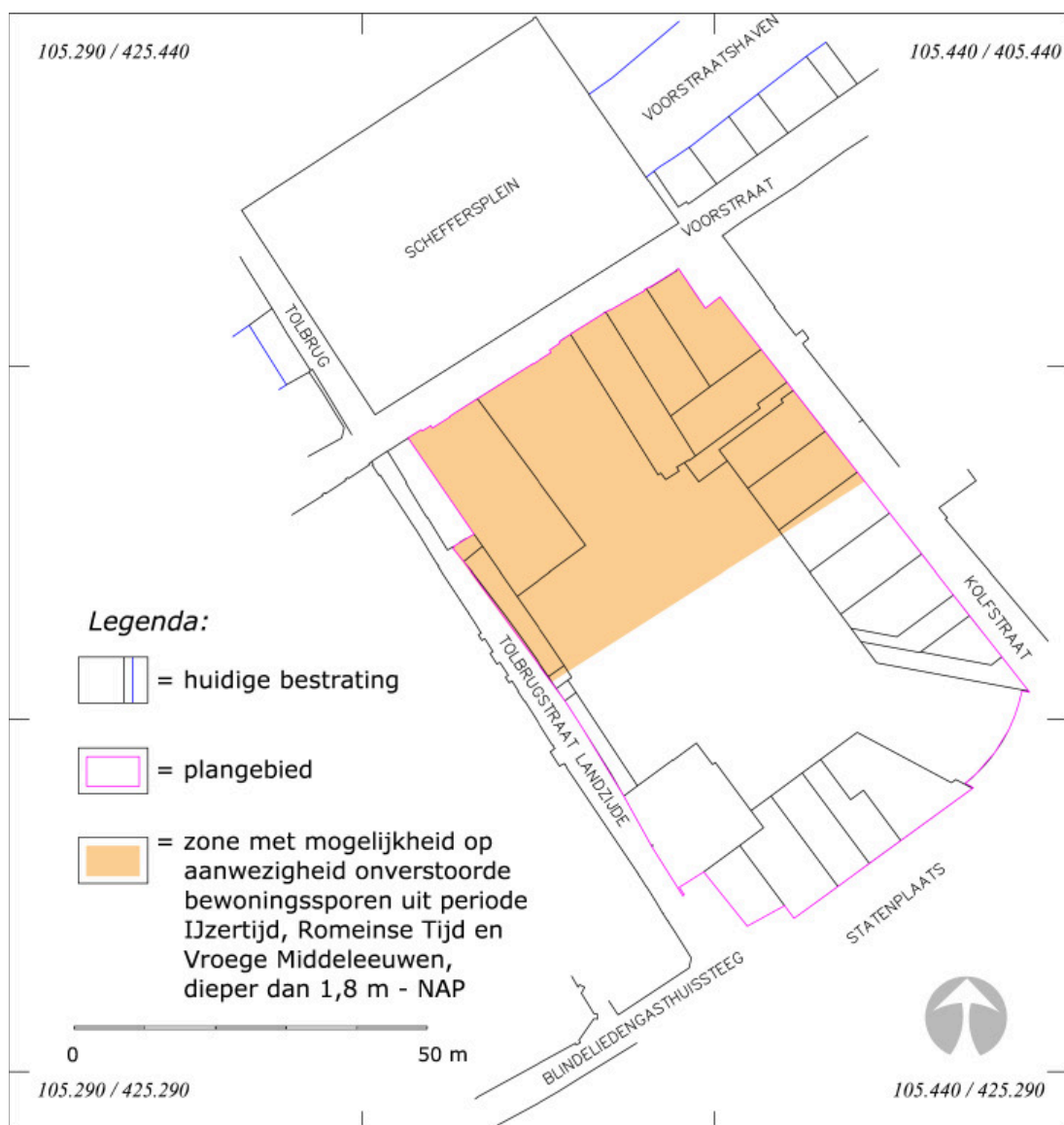
Het hogere deel van de zuidelijke oeverwal, nu aanwezig rond 2 m – NAP, had hier een breedte van circa 40 m, gerekend vanuit de gevel van de bebouwing aan de waterzijde van de Voorstraat.

De top van de oeverwalafzettingen ligt naar verwachting tussen 2,13 en 1,8 m – NAP (ca. 5 - 5,5 m – mv). In zuidoostelijke richting nemen de dikte en de hoogteligging van de oeverwal geleidelijk af. Ter hoogte van de zuidelijke grens van het plangebied, de Statenplaats, op ca. 85 m vanuit de Voorstraat zal de oeverwal al zijn overgegaan in een laaggelegen komklei-op-veenlandschap waarvan de top rond 4,5 m – NAP zal liggen.

4.2 Archeologische waarden IJzertijd, Romeinse Tijd en Vroege Middeleeuwen tot ca. 11e eeuw

Op/in de top van de bovengenoemde oeverwalafzettingen kunnen bewoningssporen uit de periode IJzertijd-Vroege Middeleeuwen aanwezig zijn (afb. 26). Deze kunnen binnen de hogere oeverwalzone, circa de eerste 40 m vanuit de Voorstraatgevel, aanwezig zijn vanaf 1,8 m – NAP (ca. 5,2 m – mv). Eventuele archeologische waarden op/in de top van de natuurlijke oeverwalafzettingen zijn nergens verstoord door de kelders van de V&D (onderkant op ca. 1 m – NAP, zie afb. 22). Funderingspalen zullen hier wel in aanwezig zijn.

Los van enkele losse vondsten zonder duidelijke vondstcontext uit de Romeinse Tijd en Vroege Middeleeuwen, zijn er geen concrete aanwijzingen voor bewoning van de zuidelijke oeverwal van de Thuredrith. Echter, afgaande op bekende vindplaatsen op de oeverwallen van stroomgordels van (vermoedelijk) vergelijkbare ouderdom elders binnen de gemeente Dordrecht, bestaat de mogelijkheid dat er hier ook woonlocaties aanwezig zijn. Alleen voor wat betreft de Romeinse Tijd kan hierover nog aanvullend gesteld worden dat er sprake kan zijn van grote gebouwen zoals villae.

Afb. 26. De zone waarbinnen mogelijk archeologische bewoningssporen uit de periode IJzertijd-Vroege Middeleeuwen aanwezig kunnen zijn. Deze kunnen naar verwachting aanwezig zijn in/op de top van het hoger gelegen deel van de oeverwal, vanaf 1,8 m – NAP (ca. 5,2 m – mv Voorstraat).

4.3 Archeologische waarden Middeleeuwen, ca. 11e eeuw – 1250-1300

Op de bovengenoemde oeverwalafzettingen zullen bewoningssporen aanwezig zijn uit de periode vanaf (mogelijk) het begin van de 11e eeuw tot 1250-1300. Deze periode wordt gekenmerkt door de aanwezigheid van een ophogingspakket dat bestaat uit bruine/bruingrijze, venige klei. Gebaseerd op bekende vindplaatsen aan de Voorstraat ligt de dikte van het oudste ophogingspakket (dijk/woonheuveld), op het hogere deel van de oeverwalzone tot ca. 30 m uit de Voorstraat, tussen de 200-350 cm (afb. 22).

Dit ophogingspakket kan deel uitgemaakt hebben van zowel een dijk/kade als ook de vermoedelijke woonheuveld (hilla) die hier aan de landzijde tegenaan gelegen zouden zijn. Het is onbekend of er sprake is van een intentioneel aangelegde dijk/kade ten tijde van het ontstaan van de nederzetting Durthric/Durdreth vanaf het begin van de 11e eeuw. Het is ook mogelijk dat er in de oudste fase alleen sprake was van woonheuveld op de oeverwal die door continu ophogen geleidelijk aaneen gegroeid zijn zodat deze uiteindelijk in de 13e eeuw dienst deed als deel van de bedijking van de Grote Waard.

Daarnaast is er ook vrijwel niets bekend over de veronderstelde woonheuvels op de zuidoever van de Thuredrith. Hoewel de aanwezigheid van woonheuvels wel is bevestigd door onderzoek van het Minderbroederklooster door de rijksdienst ROB, is deze nog nergens gedocumenteerd. Het is dus niet bekend of er sprake is van een geleidelijke, continue ophoging en dus fasering van de vermoedelijke woonheuvels. Alleen bij het booronderzoek op de locatie Scheffersplein-Voorstraat-Kolfstraat, ter hoogte van het gesloopte huis op de hoek Voorstraat-Kolfstraat is vastgesteld dat er binnen pakket aan ophogingen vermoedelijk meerdere fases van vloeren van huizen aanwezig zijn.³⁴ Op basis van enkele 14C-dateringen van deze oudste ophogingen is bekend dat ze dateren rond het begin van de 11e eeuw.

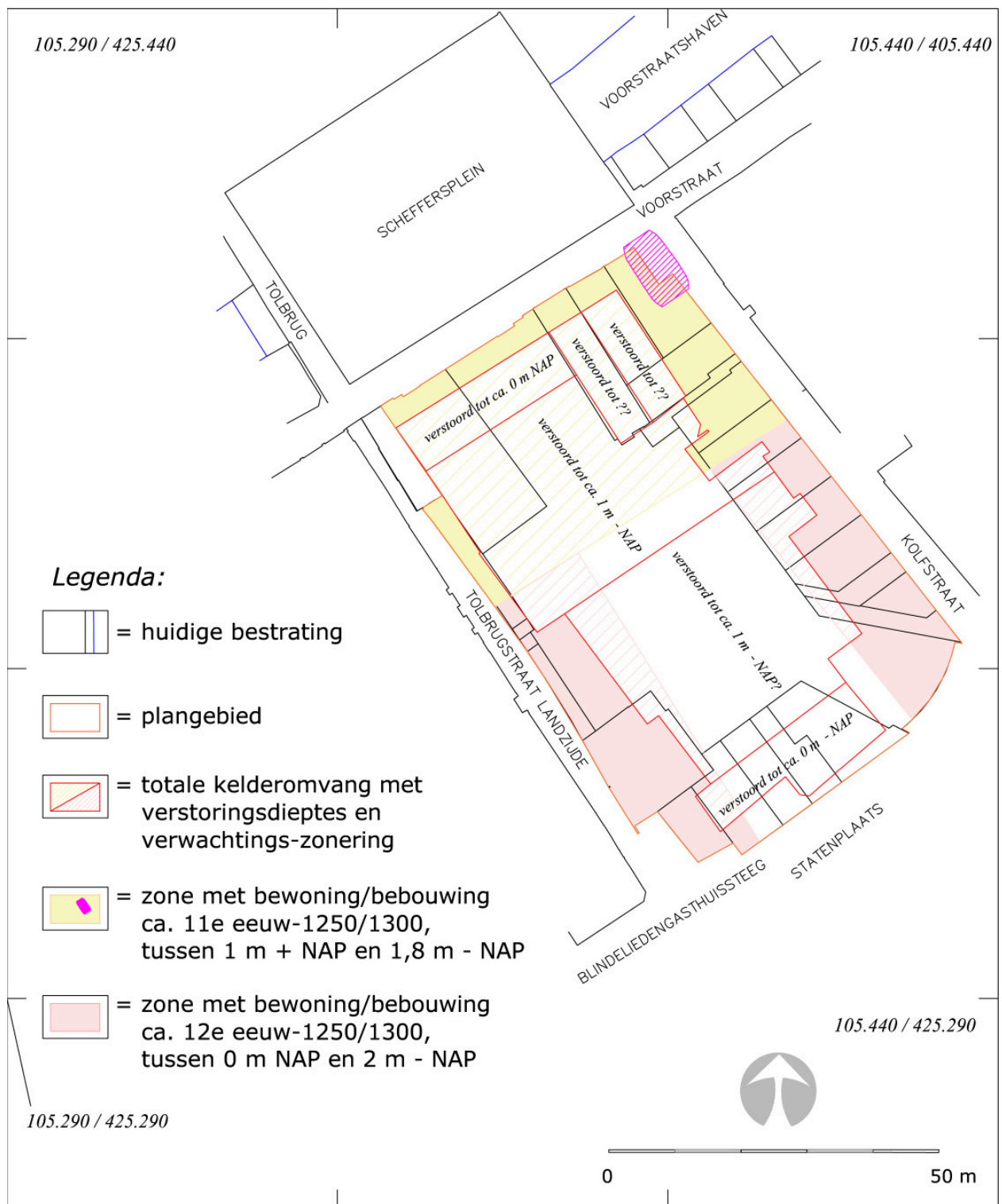
Samenvattend, de aard en mogelijke fasering van de oudste ophogingen zijn nog vrijwel geheel onbekend. In theorie kan er van uitgegaan worden dat deze ophogingen onder de huidige Voorstraat mogelijk een dijk/kade vormden en dat de aan de landzijde daaraan gelegen ophogingen woonheuvels waren met een lengte tot circa 35 m.

Ter hoogte van de hoek Voorstraat-Kolfstraat ligt de hoogte top van de oude ophogingen op 1,15 m + NAP (2,1 m – mv). De dikte van het pakket ligt hier rond 350 cm en mogelijk zijn op deze locatie wel meerdere bewonings- en ophogingsfases aanwezig. Ter hoogte van het gesloopte huis op de hoek (voormalige grutterij het Vergulde Anker) zijn op ca. 5 m uit de Voorstraat) tussen 0,36 m + NAP en 0,35 m – NAP (2,9 en 3,6 m – mv) vermoedelijke vloerniveaus in het ophogingspakket aanwezig waren. Zeer waarschijnlijk is hier ook sprake van een (oudere) huisplaats, die mogelijk te dateren is vanaf de 11e eeuw. Dergelijke woonlocaties op vergelijkbare diepte kunnen ook binnen het plangebied verwacht worden.

In/op de top van deze afzettingen zijn van twee locaties resten van (vermoedelijke) huizen bekend. Het gaat om houten huizen waarvan palenrijen en vlechtwerk(wanden) van de achterzijden zijn aangetroffen. Op de achter- en zijerven waren kuilen en mogelijk een ringsloot rond de woonheuvel aanwezig. Deze jongste bewoning op de hillen is te dateren in de periode tot 1250-1300. Dergelijke bewoningssporen worden ook binnen het plangebied verwacht op de top van de ophogingen vanaf ca. 1,15 m + NAP (2,1 m – mv). De resten van de houten huizen zullen aanwezig zijn in de zone vanaf circa het midden van de Voorstraat tot onder de voorste deel van de huidige bebouwing aan de landzijde van de Voorstraat. Over de lengte, breedte en vorm van de huizen hier is weinig concreets te zeggen. Mogelijk gaat het om huizen met een lengte tot circa 10 m. De totale lengte van de woonheuvels en achtererven van deze huizen ligt vermoedelijk maximaal rond de 35 m (afb. 27 en afb. 22). De verschillende woonheuvels-/erven zullen zijn gescheiden door percelerings-/ontginningsloten die zich in het lager gelegen komgebied uitstrekten. Dergelijke sloten zijn waargenomen tijdens het onderzoek op het Statenplein. De sloten hebben een breedte tussen 2,5 en 3 m en liggen circa 12 m uit elkaar. Dit is vermoedelijk de breedte van de woonheuvels/erven aan de Voorstraat.

Het is aannemelijk dat de beide uitvalswegen Kolfstraat en Tolbrugstraat-Landzijde in de latere fase van deze periode al aanwezig waren. Er is weinig directe informatie voorhanden over eventuele bewoning hierlangs gedurende deze periode. Dit is echter wel zeer aannemelijk, gebaseerd op aangetroffen achtererfssporen aan de vergelijkbare uitvalsweg de Visstraat en de start van de aanleg van de ambachtswijk ter hoogte van het Statenplein vanaf 1250-1275. Gedurende deze periode wordt onder andere de Kolfstraat in zuidelijke richting doorgetrokken, opgehoogd en klaargemaakt voor bewoning. In het plangebied zijn dus langs deze wegen ook resten van houten huizen met bijbehorende achtererven uit de periode tot 1250-1300 te verwachten. Deze huizen zijn vermoedelijk aanwezig ten zuiden van de al eerder aanwezige woonheuvels/erven van de huizen langs de Voorstraat (afb. 27 en afb. 22). Over de eventuele diepteligging van de resten hiervan is alleen te zeggen dat ze waarschijnlijk dieper liggen dan 1,15 m + NAP (mogelijk tussen ca. 0 m NAP en 2 m – NAP).

34 Dordrecht projectcode DDT 1304, Dorst 2013a.

Afb. 27. De zones waarbinnen mogelijk archeologische bewoningssporen uit de Middeleeuwen tot ca. 1250-1300 aanwezig kunnen zijn. Direct aan de Voorstraat zal het gaan om bewoning op woonheuvels (hillen) aan de dijk. De hierop aangegeven huisplaats is de locatie waar tijdens booronderzoek dieper gelegen vloerniveaus zijn aangetroffen in het ophogingspakket. In de zuidelijke helft van het plangebied zijn langs de Kolfstraat en Tolbrugstraat jongere ophogingen aanwezig waarop en -in eveneens resten van houten huizen en achtererven verwacht worden. De gearceerde delen zijn zones waar met enige zekerheid de mate van bodemverstoring bekend is.

De verwachting op het aantreffen van bewoningssporen van houten huizen op hillen aan de dijk/Voorstraat is als volgt. In de drie verbouwde huizen aan de Voorstraat 256, 256a en 256b zijn kelders aanwezig van onbekende ouderdom, diepte en omvang. Afhankelijk van de diepte hiervan kunnen de jongste bewoningssporen op de top van dit ophogingspakket (ca. 1 m +

NAP) hierdoor verstoord zijn. Ter hoogte van het voormalig, hiernaast gelegen huis op de hoek Voorstraat-Kolfstraat is tevens vastgesteld dat er tussen 0,36 m + NAP en 0,35 m – NAP (2,9 en 3,6 m – mv) verschillende (vermoedelijke) vloerniveaus in het ophogingspakket aanwezig zijn. Er kan hier dus sprake zijn van meerdere fases/dateringen van houten huizen op een dieper niveau in het ophogingspakket. Het is onbekend of en in welke mate de achtererven van (eventuele) huisplaatsen hier intact zullen zijn.

Dezelfde verwachting geldt voor het deel van het V&D-gebouw langs de Voorstraat. De eerste 4 m vanaf de gevel aan de Voorstraat is niet onderkelderd. De mate van verstoring door de bouw van het complex is niet bekend, maar hier kan het pakket aan oudste ophogingen onverstoord aanwezig zijn. Vanaf 4 m is een eerste kelder(niveau) aanwezig met een lengte van 10 m. Deze reikt tot een diepte van ca. 0 m – NAP. Het bovenste niveau, met de jongste fase van hiltbewoning, kan hierdoor verstoord zijn. Eventuele oudere, dieper gelegen huis-/bewoningsfases kunnen nog wel onverstoord aanwezig zijn.

Voor deze bewoningsfase geldt dat veel tot alle achtererfsporen geheel verdwenen zullen zijn, gezien de aanwezigheid van een tweede, dieper kelderniveau tot 1 m – NAP (afb. 22 en afb. 27).

Het is onbekend of er sprake was van een aaneengesloten bewoningslint. In theorie kunnen er tot circa vijf woonheuvels/huisplaatsen aanwezig zijn geweest. Verwacht kan worden dat er per woonerf meerdere afval- en waterkuilen en -putten aanwezig zijn. Hierin zal huishoudelijk en ambachtelijk afval aanwezig zijn van (alle) verschillende materialen zoals keramiek, metaal, leer, hout en dierlijk en plantaardige voedselresten. Betrouwbare aantallen hiervoor zijn niet te geven.

De verwachting op het aantreffen van bewoningssporen van houten huizen op/in ophogingen langs de Tolbrugstraat-Landzijde en de Kolfstraat is als volgt. Voorop staat dat er archeologisch gezien (vrijwel) niets bekend is over bewoning aan weerszijden van de uitvalswegen gedurende deze periode. Alleen van de vindplaats 8201, hoek Voorstraat-Visstraat is bekend dat er in de periode 1200-1250 sprake is van (achter)erven met afvalkuilen. Over de aard van de bebouwing langs de uitvalswegen is niets bekend. Ook over de daadwerkelijk diepteligging en dikte van de ophogingen hierlangs is weinig bekend. Aangenomen kan worden dat eventuele bewoningssporen van zowel de houten huizen als de (achter)erfsporen aanwezig zijn tussen circa 0 m NAP en 2 m – NAP.³⁵

De dieptes van de erven zullen rond de 15 m liggen. Dit is onder andere af te leiden uit het feit dat de middelste percelen van de grote huizen aan de Voorstraat tot in de 19e eeuw doorliepen tot aan de latere Kromme Elleboog / de huidige Statenplaats. Van deze veronderstelde huizen en erven zullen/kunnen alleen de direct aan de uitvalswegen liggen nog intact aanwezig zijn. De achterste delen van de erven zijn (deels) zijn verdwenen door de aanleg van de kelders van de V&D (afb. 22 en afb. 27). Langs de gehele Kolfstraat en het zuidelijke deel van de Tolbrugstraat-Zuidzijde kan echter nog veel van deze erven intact aanwezig zijn, met name van de huislocaties direct aan de straten.

4.4 Archeologische waarden Middeleeuwen vanaf 1250-1300 tot en met de post-Middeleeuwen tot 1900

Vanaf 1250-1300 is er binnen het plangebied al sprake van verstening; de eerste en oudste fase van bakstenen huisbouw in Dordrecht. De oudste bakstenen huizen zijn te vinden langs de zuidzijde van de Voorstraat en dateren uit de periode 1250-1300. De bouw van bakstenen huizen was gebonden aan de welstand van de individuele eigenaren en gebeurde dus geleidelijk en perceelgebonden. Voorafgaand aan de bouw van een bakstenen huis werd het betreffende perceel eerst opgehoogd. Deze ophogingen zijn te onderscheiden van de oudere ophogingen doordat ze overwegend grijs/grijzer van kleur zijn en niet tot veel minder venig zijn.

³⁵ Het veronderstelde bodemprofiel in afb. 22 is gebaseerd op de dikte van het oudste ophogingspakket tussen deze uitvalswegen in. Het is dus geen goede referentie voor de verwachting van de diepteligging en dikte van het oudste ophogingspakket direct langs de Tolbrugstraat en Kolfstraat. Vandaar dat de hier opgevoerde, verwachte diepteligging van bewoningssporen hier hoger ligt dan wat op basis van dit bodemprofiel kan worden afgeleid.

De dikte van deze ophogingen varieert en is vermoedelijk deels afhankelijk van de hoogte van de al aanwezige woonheuvels direct langs de Voorstraat. Direct langs de Voorstraat is de dikte van dit pakket tussen 200 en 250 cm. Voor de beide uitvalswegen is dit vrijwel onbekend.

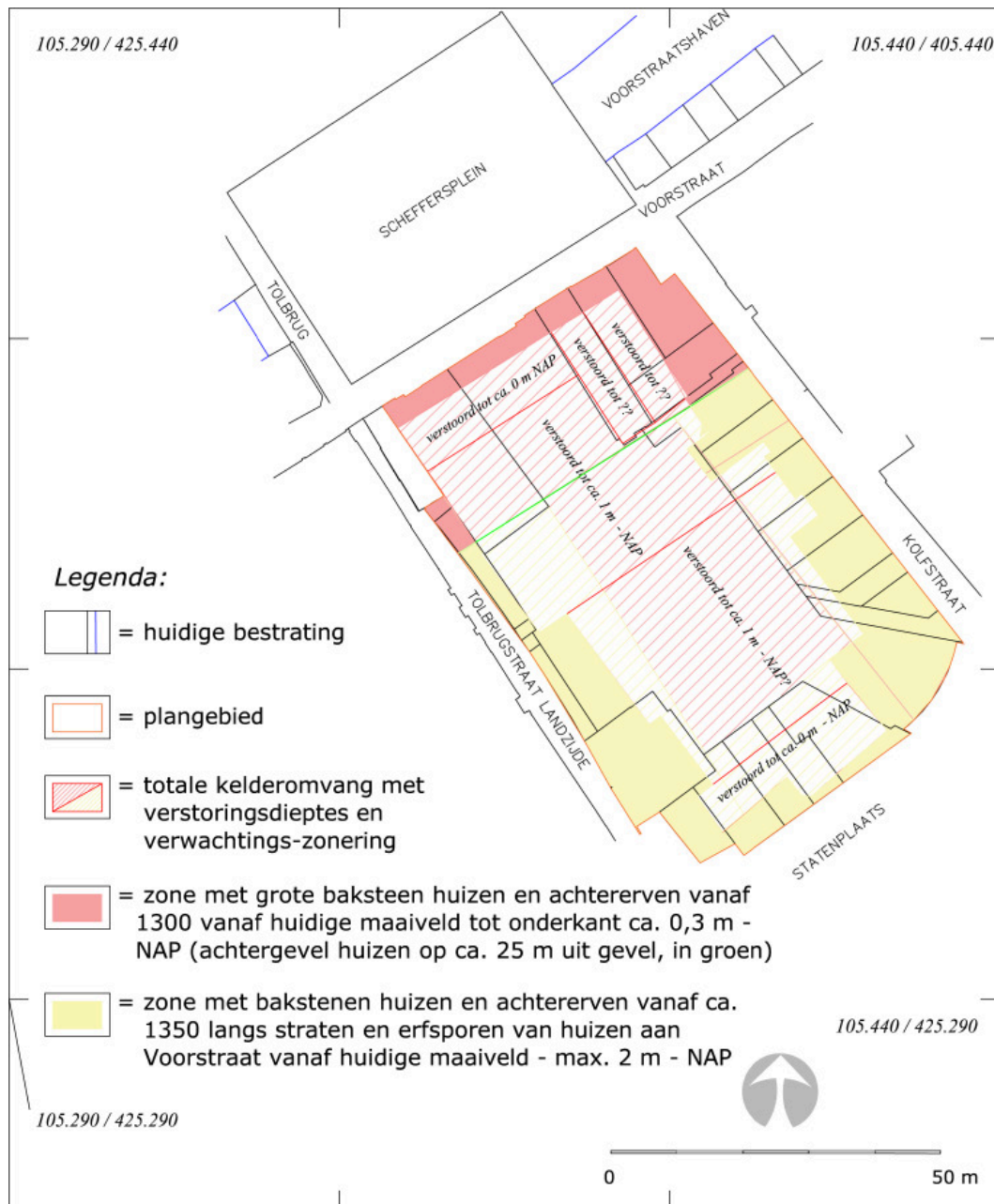
Op de percelen direct aan de Voorstraat zullen hierop / -in huisfunderingen aanwezig zijn van grote bakstenen huizen met een gemiddelde lengte van ca. 23 m en een breedte van 8 m die dateren uit de periode 1250-1300. Daarnaast kunnen hier ook kleinere bakstenen huizen uit de opvolgende periode vanaf mogelijk 1350 aanwezig zijn (afb. 28 en afb. 22). Het is onbekend hoeveel en op welke percelen (al) 14-eeuwse bakstenen huizen aanwezig waren. Van de gesloopte en nog aanwezige (verbouwde) huizen aan de Voorstraat binnen het plangebied zijn geen bouwhistorische opnames bekend. Van twee panden kan alleen gezegd worden dat ze in de 18e – 19e eeuw aanwezig waren (resp. Voorstraat 256 en Voorstraat 260).

In theorie kunnen de huizen Voorstraat 256, 256a en 256b in casco uit deze periode dateren. In het deel tussen deze huizen en het rijksmonument Voorstraat 260 kunnen nog funderingen van huizen uit deze periode in de ondergrond aanwezig zijn. Funderingen hiervan kunnen direct onder het huidige maaiveld aanwezig zijn tot op een diepte van circa 0,3 m – NAP op 25 m uit de voorgevel. Van deze oudste bakstenen huizen aan de Voorstraat en hun achtererven zal, buiten het blok Voorstraat 256, 256a en 256b vrijwel niets meer bewaard zijn. Afgezien de vermoedelijk onverstoorde strook van 4 m direct langs de Voorstraat, zullen al deze bewoningssporen zijn vergraven tijdens de aanleg van de kelders van de V&D die reiken tot een diepte tussen 0 m NAP en 1 m – NAP. Het is wel mogelijk dat er op de achtererven nog restanten (onderkanten) van erfsporen zoals beerkelders aanwezig zijn.

Voor het blok Voorstraat 256, 256a en 256b is er wel sprake van een (hoge) verwachting op aanwezigheid van boven- en ondergrondse resten van huizen uit deze periode. Deze kunnen nu nog in de panden aanwezig zijn of direct onder het huidige maaiveld/straat/vloer. Voor wat betreft de aanwezigheid en lengtes van eventueel bijbehorende achtererven kan weinig gezegd worden omdat er weinig bekend is over de bebouwing langs de Kolfstraat in deze periode. Daarbij komt dat de achtererfzone van de panden Voorstraat 256a en 256b tot 1 m – mv verstoord zijn door de kelders van de V&D.

Ook langs de Tolbrugstraat en de Kolfstraat kunnen direct onder het maaiveld funderingsresten aanwezig zijn van bakstenen huizen en de achtererven vanaf circa 1350. Echter, ook hier is niet bekend wat de aard van de bebouwing was gedurende deze oudste baksteenbouwperiode. Daarnaast is van deze uitvalswegen de bouwgeschiedenis (sloop en nieuwbouw) door de eeuwen heen vrijwel onbekend. Aangenomen kan worden dat hier sprake is van een vergelijkbare bebouwingsgeschiedenis als op de, archeologisch wel bekende locatie Statenplein. Op basis hiervan kan gesteld worden dat er sprake is van een continu proces van verbouw en nieuwbouw vanaf de 14e eeuw. De (jongste) huizen langs de straten, die gedurende de late 19e – en 20e eeuw zijn gesloopt, zullen uit de 16e - 17e eeuw dateren. Deze huizen zullen direct op funderingen van oudere baksteen huizen zijn gebouwd.

Afhankelijk van de verstoringsdiepte van de sloop van deze huizen, bestaat er een grote kans op het aantreffen van funderingen direct langs de straten. Er kan, direct onder het huidige maaiveld, sprake zijn van verschillende niveaus/fases van huizen uit deze periode. De fasering zal per erf verschillen. De achtererven van de bakstenenhuizen (uit alle fases) aan de uitvalswegen zullen grotendeels zijn vergraven tijdens de aanleg van de kelders van de V&D. Alleen het kelderdeel langs de Statenplaats is, in verhouding tot het voormalige maaiveld, niet heel diep, tot circa 0 NAP. Vermoedelijk lag het maaiveldniveau hier in deze periode tussen 0 NAP en 1,5 m + NAP.

Afb. 28. De zones waarbinnen resten van bakstenen huizen en hun achtererven uit de periode vanaf 1250-1350 tot de 19e eeuw aanwezig kunnen zijn. De gearceerde delen zijn zones waar (met enige zekerheid) de mate van bodemverstoring bekend is. De groene lijn geeft de verwachte achtergevellijn van de oudste baksteenhuizen (vanaf 1250/1300) aan.

5. Samenvatting

Binnen het plangebied is sprake van een zeer hoge archeologische verwachting. Daarnaast kan hier ook waardevolle geologische informatie worden verzameld die inzicht geeft in de middeleeuwse en oudere landschapsvorming. Hierbij gaat het specifiek over het ontstaan, de aard en de oriëntatie van de Thuredrith en een eventueel hieraan gerelateerde zijgeul. Dieper gelegen zijn (rest)geul (of geulen) van de Thuredrith aanwezig. Hierop zijn jongere oeverwalafzettingen aanwezig waarop mogelijk sprake kan zijn geweest van bewoning gedurende de IJzertijd, Romeinse Tijd en Vroege Middeleeuwen. Of er in deze perioden daadwerkelijk sprake was van bewoning binnen de stad Dordrecht en het plangebied, bestaat geen zekerheid. Deze verwachting is geheel gebaseerd op enkele losse vondsten zonder vondstcontext binnen de stad en de aanwezigheid van vindplaatsen/vondsten uit deze perioden op stroomgordelafzettingen van dezelfde datering binnen de gemeente.

De locatie van het plangebied is met grotere zekerheid bewoond vanaf de start van de grote ontginningen in de Middeleeuwen rond het begin van de 11e eeuw. Deze bewoning zal bestaan hebben uit een lintbebouwing van huizen op het hogere deel van de zuidelijke oeverwal van de Thuredrith. Of er in de oudste fase al sprake was van een intentionele kade/dijk langs de Thuredrith is onbekend. Vermoedelijk waren de eerste huizen gelegen op lage, door mensen opgeworpen woonheuvels (hillen). Deze lagen direct aan/achter een eventuele kade/dijk die direct onder de huidige Voorstraat zal liggen. Vermoedelijk is er sprake van een fasering van deze woonheuvels en is er dus ook sprake van meerdere huisniveaus binnen deze ophogingspakketten direct aan de Voorstraat. Over deze fase van de nederzetting Durthric/Durdreth is nog zeer weinig bekend en zou op deze locatie goed onderzocht kunnen worden. De top van deze ophogingen in de zone waar de resten van houten huizen tot ca. 1250-1300 verwacht worden, is in een deel van het plangebied verstoord door kelders van het V&D-complex. De zone waarin de achtererven van deze huizen aanwezig waren, is (waarschijnlijk grotendeels) vergraven bij de aanleg van deze kelders.

Ook langs de Kolfstraat en Tolbrugstraat-Landzijde kunnen resten van houten huizen op/ in ophogingspakketten verwacht worden. Over aard, diepteligging en datering van de bewoningssporen aan de uitvalswegen van de Voorstraat is nog vrijwel niets bekend. De vermoedelijke erven uit deze periode zijn deels verstoord door de kelders van het V&D-complex; met name de achtererfzones. De zone waar de huizen stonden is in ieder geval grotendeels onverstoord gebleven. Het is echter niet goed bekend in welke mate de huidige bebouwing de ondergrond direct langs de straten heeft verstoord. Op de hoek Voorstraat-Kolfstraat is een verstoring waargenomen tot 1,85 m – mv. Naar verwachting zijn eventuele bewoningssporen uit de periode 11e eeuw tot ca. 1250-1300 bij deze verstoringdiepte nog niet bereikt.

Op de locatie van het plangebied is tevens de gehele stedelijke ontwikkeling van Dordrecht aanwezig. Direct aan de Voorstraat zijn de oudste bakstenen huizen van de stad te verwachten. Deze werden vanaf de periode 1250-1350 gebouwd in opdracht van de stedelijke elite; de rijke handelaren, adel en stedelijke bestuurders van de stad. De Voorstraat bleef tot in de 19e eeuw de straat waar de stedelijke elite huizen bouwde en bewoonde. Van alle tien (voormalige) huizen die in dit blok aan de Voorstraat stonden, is onbekend wat de ouderdom was/is. Alleen op de percelen van de drie panden Voorstraat 256, 256a en 256b zijn nog resten, mogelijk ook in opgaand werk te verwachten van de oudste middeleeuwse huizen. De resten van de huizen tussen de Voorstraat 256b en Voorstraat 260 zullen, op de voorgevels na, geheel zijn verdwenen door de aanleg van de kelders van de V&D. Ook de achtererven en bijbehorende sporen van deze huizen zullen hierbij vrijwel geheel zijn vergraven.

Ook langs de Tolbrugstraat en Kolfstraat zullen, haaks hierop, bakstenen huizen hebben gestaan vanaf mogelijk 1350. Hier zal sprake zijn van verschillende bouwfases/fasering van huizen tot circa de 16e-17e eeuw. Omdat hier in zijn geheel geen bebouwing van vóór de 20e eeuw meer aanwezig is, zal er zeker sprake zijn van een verstoring van de resten van deze huizen. De mater ervan is moeilijk in te schatten. De jongere bouwfases (16e-17e eeuw) zullen zeker zijn verstoord of verdwenen. De oudere bouwfases kunnen mogelijk nog intact aanwezig zijn, met name in de zones waar geen kelderdelen van de V&D aanwezig zijn; direct langs de straten.

Ook hier zullen/kunnen de achtererven van deze huizen geheel of grotendeels zijn vergraven door de aanwezigheid van de diepere delen van de V&D-kelders. Specifiek ten aanzien van de eventuele funderingsresten van de middeleeuwse Sint Aubertuskapel aan de Kromme Elleboog; deze kunnen nog grotendeel onverstoord in de ondergrond aanwezig zijn.

6. Aanbevelingen nader onderzoek

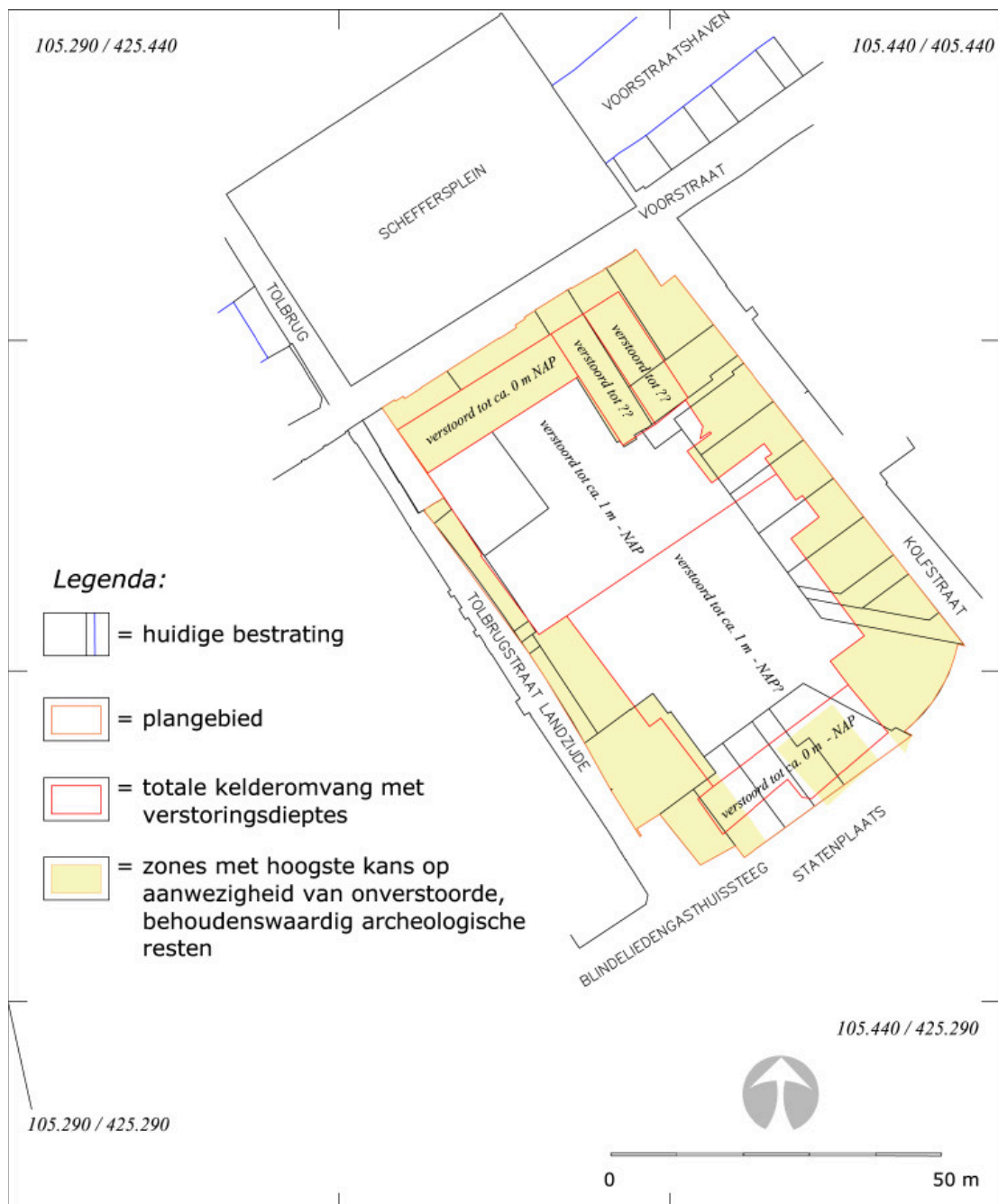
In dit bureauonderzoek is een inventarisatie gepresenteerd van de te verwachten archeologische waarden binnen het plangebied. Het gaat om een locatie waarin belangrijke en nog slecht gekende archeologische complexen aanwezig kunnen zijn. Dit is omdat de Voorstraat één van de twee ontginningsassen was van waaruit de stad Dordrecht is ontstaan. Met andere woorden; de gehele ontwikkeling van pre-stedelijke nederzetting tot belangrijke 13e – 14e-eeuwse handelsstad is binnen dit bouwblok vertegenwoordigd. Van de jongste ontstaansperiode van Dordrecht, de 11e-midden 13e eeuw is nog vrijwel niets bekend. De gehele middeleeuwse bewoning op woonheuvels aan een (eventuele) dijk is archeologisch gezien een volledig ongekende periode. Daarnaast zijn op deze locatie, zowel aan de Voorstraat als de beide uitvalswegen, de oudste bakstenen huizen te verwachten. Ook deze zogenoemde “verstening” van de jonge stad is nog zeer beperkt bekend. Dit komt met name doordat deze resten relatief diepgelegen zijn en daarnaast in een volledig (veelal met historische panden) bebouwde zone liggen. Daarnaast is de dijk onder de Voorstraat nog een functionerende, waterkerende dijk. Om deze redenen wordt er relatief weinig gegraven in dit deel van de stad. Alle te verwachten archeologische waarden binnen het plangebied zijn van zeer hoge waarde en behoudenswaardig. Echter, de ondergrond van een groot deel van dit bouwblok is tot grote(re) diepte verstoord door de aanleg van de kelders van het V&D warehouse uit 1932. Hierdoor zijn de archeologische resten uit de verschillende perioden in enige mate of grotendeels verstoord/vergraven. In afbeelding 29 is een overzicht gegeven van de zones van het plangebied waar naar verwachting nog resten/informatie van alle verwachte perioden en complexen (nagenoeg) onverstoord aanwezig zijn.

Het uitgangspunt ten aanzien van de (nog) aanwezige archeologische waarden is behoud in situ; het niet verder verstoren en in de grond laten zitten. Indien dit planmatig niet gewenst of mogelijk is, dan is een nader archeologisch (veld)onderzoek noodzakelijk. Het geven van een specifiek advies over hoe om te gaan met deze verwachte archeologische waarden is zonder concreet herinrichtingsplan niet mogelijk. Pas wanneer er zekerheid is over de uit te voeren werkzaamheden en de daarbij behorende grondroerende werkzaamheden, kan aangegeven worden wat er binnen welk deel van het plangebied archeologisch gezien moet worden gedaan. Het overzicht in afbeelding 29 dient hierbij als basis. Voor de inhoudelijke verdieping ten aanzien van deze delen, wordt verwezen naar de informatie in hoofdstuk 4, archeologische verwachting.

Hierop vooruitlopend kan al wel gesteld worden dat wanneer de kelder van het V&D-complex verwijderd zal worden én wanneer er op de percelen Voorstraat 256, 256a en 256b direct onder de huidige vloeren gegraven zal worden, het archeologisch onderzoek intensief en kostbaar zal worden. Het uit te voeren archeologische veldwerk zal bestaan uit een archeologische opgraving en indien mogelijk, is een booronderzoek om de diepere bodemlagen (die niet door graafwerk verstoord gaan worden) gewenst voor het onderzoeken van de oudere archeologische en geologische ondergrond.

Hieronder zijn een aantal onderzoeksvragen opgesteld die, indien nog relevant wanneer de concrete plannen bekend zijn, in het PvE dienen te worden opgenomen. Aanvullende en verdiepende onderzoeksvragen dienen te worden geformuleerd na het veldwerk en opgenomen in het nadien op te stellen evaluatie- en selectierapport.

In dit stadium van planontwikkeling wordt voor wat betreft archeologie geadviseerd om hierbij actief in dialoog te gaan met (het bevoegd gezag); het vakteam erfoegd van de gemeente Dordrecht (mevr. J. Hoevenberg, tel. 078-770-4905). De locatie is te complex om zonder concrete ontwikkelingsplannen op voorhand een betrouwbaar overzicht te geven van het noodzakelijke archeologische veldwerk en de daaruit voortvloeiende kosten. Wanneer de uiteindelijke herinrichtingsplannen bekend zijn, kan een archeologisch PvE voor het veldwerk worden opgesteld. Deze dient ter goedkeuring aan het bevoegd gezag te worden voorgelegd.

Afb. 29. De zones waarin naar verwachting sprake is van behoudenswaardige en (relatief) onverstoorde archeologische resten uit alle mogelijke bewoningsperiodes.

Vraagstellingen met betrekking tot archeologisch veldwerk in het plangebied V&D-complex blok Voorstraat-Kolfstraat, Statenplaats-Tolbrugstraat te Dordrecht.

Vraagstellingen met betrekking tot de geologie:

- Wat is de aard, diepteligging en (relatieve) ouderdom van de natuurlijke afzettingen binnen het plangebied? Specifiek: zijn de grens van de insnijding en de diepte van de Thuredrith geul vast te stellen? Is er mogelijk sprake van een oudere (zij)geul met een zuidwestelijke oriëntatie? En zo ja, is het mogelijk de ouderdom hiervan te bepalen?

Vraagstellingen met betrekking tot bewoningssporen uit de periode IJzertijd, Romeinse Tijd en Vroege Middeleeuwen:

- Is er sprake van bewoningssporen uit deze periodes? En zo ja, wat is hiervan de diepteligging, aard en ouderdom?
- Hoe zijn deze bewoningssporen te relateren aan bewoningssporen uit deze periodes binnen de gemeente Dordrecht en/of bredere regio?

Vraagstellingen met betrekking tot bewoningssporen uit de Middeleeuwen tot begin baksteenbouw, ca. 1250-1300:

- Wat is de aard, ouderdom, diepteligging, fasering en oriëntatie van de oudste ophogingspakketten binnen het plangebied. Specifiek: is er een onderscheid te maken in ophogingen van een (eventuele) dijk/kade en woonheuvels (hillen)? En zo ja. Wat is de aard hiervan? Met andere woorden: zijn er individuele woonheuvels te onderscheiden? Hoeveel woonheuvels zijn er binnen het plangebied aanwezig en wat zijn hun afmetingen? Wat is de startdatering en fasering van deze woonheuvels?
- Is het mogelijk om vast te stellen of er (al in de oudste fase) sprake is van een intentioneel aangelegde kade/dijk? En/of dat deze later (al dan niet intentioneel) is ontstaan/aangelegd?
- Is er sprake van vaste, gelijkmatige afmetingen van de oudste erven / perceleringen in de oudste bewoningsfase die mogelijk wijzen op een geplande/gestuurde wijze van ontginning/kolonisatie? Is in combinatie met de dateringen van de oudste erven te zeggen of er sprake is van een gelijktijdige of wisselende startdatering van bewoning op de erven?
- Wat is de aard, ouderdom en fasering van de (houten) bebouwing op/in deze woonheuvels? En hoe zijn deze huizen te relateren aan archeologisch bekende huizen uit dezelfde periode binnen de regio? (bijvoorbeeld uit Rotterdam?).
- Zijn er erfsporen aanwezig en zo ja, wat is hiervan de aard en materiele inhoud (vondsten/monsters)?
- Is er op basis van de vondsten en monsters uit gesloten contexten en het ophogingspakket iets te zeggen over de herkomst van de oudste bewoners? En is op basis van het vondst- en monstermateriaal iets te zeggen over de bestaanswijze (landbouw, visserij, ambachten ect) van de oudste bewoners? Is er hier mogelijk (al) sprake van vervuillende, arbeidsintensieve ambachten in de periode vóór ca. 1250 die mogelijk vanaf deze datum naar de ten zuiden hiervan (Statenplein) gelegen ambachtswijk verhuisden? Hierbij kan sprake zijn van leerbewerkers/ververs/leerlooiers. Is er in het vondst- en monstermateriaal mogelijk een (abrupte) omslag herkenbaar van een autarkische, lokale samenleving naar een regionaal (internationaal) breder georiënteerde handelseconomie? En zo ja, wat zijn hiervoor de aanwijzingen en is hiervoor een globale datering/tijdsbestek aan te geven?
- Zijn er verschillen aanwezig in datering, aard, omvang en bouwwijze van de huizen langs de Voorstraat en de uitvalswegen Tolbrugstraat-Landzijde en Kolfstraat?
- Zijn er verschillen aanwezig tussen de vondst- en monstercomplexen die behoren tot de bewoners langs de Voorstraat en die aan de uitvalswegen Tolbrugstraat-Landzijde en Kolfstraat? En zo ja, zijn deze te relateren aan verschillende bestaanswijzen (ambachten/beroepen ect) en daaraan (mogelijk) gerelateerde welstanden?

Vraagstellingen met betrekking tot bewoningssporen uit de Middeleeuwen vanaf de eerste baksteenbouw, ca. 1250-1300 tot ca. 19e eeuw:

- Wat is de (start)datering en aard van de oudste baksteenbouw aan de Voorstraat en aan de uitvalswegen Tolbrugstraat-Landzijde en Kolfstraat? En wat zijn de verschillen tussen de oudste baksteenbebouwing aan deze straten?

- Is op basis van het, aan de erven gerelateerde vondst- en monstermateriaal te bepalen wat de bestaanswijze/ambacht/welstand was van de bewoners van de oudste baksteen huizen? En zijn hierin verschillen herkenbaar tussen de bewoners langs de Voorstraat en die aan de uitvalswegen Tolbrugstraat-Landzijde en Kolfstraat?

- Is vast te stellen wat de (baksteen) bebouwingsgeschiedenis is op de verschillende erven langs de Voorstraat, Tolbrugstraat-Landzijde en Kolfstraat? Is er op basis van (een selectie van) gesloten vondst- en monstercomplexen van de verschillende erven aan deze straten een verandering vast te stellen in termen van ambachten/welstand door de eeuwen heen?

- Zijn er nog resten aanwezig van de middeleeuwse Sint Aubertuskapel aan de Kromme Elleboog? Zie voor de verwachte locatie, afbeelding 29 het vierkante blok aan de Statenplaats. En zo ja, wat is hiervan de aard, locatie en diepteligging?

Bevoegde overheid

De bevoegde overheid is de gemeente Dordrecht. Voor vragen over de in dit rapport verwoorde resultaten kan contact opgenomen worden met dhr. M.C. Dorst, senior-KNA archeoloog, vakteam erfgoed, gemeente Dordrecht (tel. 078-770 4904).

Literatuur

Baart J.M., 1990: Inventarisatie van Romeinse muntvondsten in Noord- en Zuid-Holland. NAR rapport 12. Collectie Koninklijk Munt- en Penningkabinet, fig. 1 en 2 en 5, p. 30 en 85-86 (Dordrecht projectcodes 7303,7301 en 7302).

Boer, de G.H., M. Rietkerk, J.A. Schenk & B. Jansen, 2009: Stad en Slib. Het archeologisch potentieel van het Eiland van Dordrecht in kaart gebracht. Een archeologische verwachtings- en beleidskaart voor het buitengebied en de historische stad. RAAP-rapport 1672.

Boer, G.H. de & J.W. de Kort, 2007: Villapark Stevenshof. Gemeente Dordrecht. Archeologisch vooronderzoek: een bureauonderzoek en inventariserend veldonderzoek. RAAP-rapport 1457.

Esch, van der, C. & T. Koorevaar, 1995: Vissers aan de Dubbel. Opgravingen in het Burg. Beelaertspark in Dubbeldam. In: Grondig bekeken 37, 10e jaargang, no. 3.

Dalen, J.L. van, 1931-1933: Geschiedenis van Dordrecht, deel II. Dordrecht. <https://www.delpher.nl/nl/boeken/view?coll=boeken&identificer=MMKB05%3A000044094%3A00141>

Dorst, M.C., 2020 (in prep.), Rapportage van lopende onderzoek in de wijk Zuidhoven. Onder andere aangetroffen is een dijk/kade op de zuid- (en mogelijk ook de noord)oever van de Dubbel. Dordrecht projectcode DDT 1812, uitvoer 2019-2020. Dordrecht Ondergronds XX.

Dorst, M.C. & H. 't Jong & G.J. Schiereck, 2018: Thuredrith. Nieuw licht op het ontstaan van Dordrecht. Verhalen van Dordrecht 36. Stichting Historisch Platform Dordrecht. Drukkerij RAD, Dordrecht.

Dorst, M.C., 2018: Franciscaners op de Voorstraat. De archeologische opgraving van het 13e-eeuwse, Dordtse Minderbroederklooster, Oudemannenhuis en woonhuizen. Dordrecht Ondergronds 79. Gemeente Dordrecht, vakteam erfgoed.

Dorst, M.C. en G.H. de Boer, 2017: De Grote Kerk, Thuredrith en Oude Maas, Dordrecht. Archeologisch booronderzoek rond de Grote Kerk. Nieuwe geo-archeologische informatie over de Thuredrith, Oude Maas en Grote Kerk. Dordrecht Ondergronds 92. Gemeente Dordrecht, vakteam erfgoed.

Dorst, M.C., 2017: Stevensweg 39, gemeente Dordrecht. Een archeologisch proefsleuven-onderzoek naar een middeleeuwse dijk met bewoningssporen. Dordrecht Ondergronds 98. Gemeente Dordrecht, vakteam erfgoed.

Dorst 2014, Van der Kooghplaats 1. Een archeologische begeleiding en boringen. Dordrecht Ondergronds 55. Gemeente Dordrecht.

Dorst, M.C., 2015: Bagijnhof 14, Dordrecht. Aanleg liftschacht, Van Haren Schoenen. Een archeologische begeleiding met aanvullende grondboring. Dordrecht Ondergronds 62. Gemeente Dordrecht, vakteam erfgoed.

Dorst, M.C. e.a., 2014: Stadsontwikkeling op het Statenplein. Opkomst en ondergang van een 14e-eeuwse ambachtswijk in Dordrecht. Dordrecht Ondergronds 40. Gemeente Dordrecht, vakteam erfgoed.

Dorst, M.C. & A.V.A.J. Bosman, 2013: Gemeente Dordrecht, plangebied Gezondheidspark, deellocaties Amnesty Internationalweg 7-9 en Karel Lotsyweg 21. Een archeologisch onderzoek. Dordrecht Ondergronds 17. Gemeente Dordrecht.

Dorst, M.C., 2013: Gemeente Dordrecht, Voorstraat 252-254, Woerdenbach. Een archeologisch en bouwhistorisch onderzoek naar de middeleeuwse en postmiddeleeuwse bewoningsgeschiedenis. Gemeente Dordrecht. Dordrecht Ondergronds 36.

Dorst, M.C., 2013a: Scheffersplein, gemeente Dordrecht. Een archeologische begeleiding en boringen. Dordrecht Ondergronds 46. Gemeente Dordrecht.

Dorst, M.C., 2013b: Gemeente Dordrecht, plangebieden Boomstraat-Taankade, Stadhuisplein 1B en Statenplaats 8. Archeologische begeleiding ondergrondse afvalcontainers. Dordrecht Ondergronds 43. Gemeente Dordrecht.

Dorst, M.C., 2011: Graven naar de Graaf... Archeologisch onderzoek naar het laatmiddeleeuwse, grafelijke leen Leeuwenburg/Mijnsherenherberg aan de Voorstraat 244. Gemeente Dordrecht. Dordrecht Ondergronds 5.

Easton, C., 1917: Het Dordtse probleem, de vroegere loop der rivieren bij Dordrecht. In: Tijdschrift van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap. 34, 1917, pag. 1 37.

Herwaarden, J. van, D. de Boer, F. van Kan & G. Verhoeven, 1996: Geschiedenis van Dordrecht tot 1572. Deel 1, Gemeentearchief Dordrecht.

Hos, T.H.L. & M.C. Dorst, 2010: Zonnen op Gods akker. Archeologisch onderzoek van een laatmiddeleeuws nederzettingsterrein. Gemeente Dordrecht, plangebied Gezondheidspark. In: Dordrecht Ondergronds 4. Bureau Monumentenzorg & Archeologie gemeente Dordrecht.

Lieburg, F. Van, 2012: Heilige plaatsen in een Hollandse stad. Duizend jaar religieuze gebouwen op het Eiland van Dordrecht. Jaarboek 2011 van de Historische Vereniging Oud-Dordrecht.

Sarfati, H., 2007: Archeologie van een Deltastad. Opgravingen in de binnenstad van Dordrecht. Stichting Matrijs, Utrecht.

Sarfati, H., 2006: Dordracum excavatum: Opgravingen in Dordrecht, archeologie van een deltastad. Proefschrift UvA: <https://dare.uva.nl/search?identifier=33427848-1cbc-4ba1-ad21-1ab46dc3e0a5>.

Sarfati, H., 1979a: Dordrecht, gem. Dordrecht (Z.-H.) Stadskernonderzoek. Jaarverslag ROB 1978. Rijswijk 1979.

Sarfati, H., 1979b: Dordrecht. Archeologische Kroniek van Zuid-Holland over 1978. Holland 11.

Schiereck, G.J., 2017: De Dordtse uitdaging. De vroegere loop van de rivieren bij Dordrecht. Tijdschrift voor Historische Geografie, 2e jaargang 2017, nummer 1.

Vos, P.C., J. Bazelmans, H.J.T. Weerts en M.J. van der Meulen, 2011: Atlas van Nederland in het Holoceen, Landschap en bewoning vanaf de laatste ijstijd tot nu. Amsterdam. Kaart ook op: https://archeologieinnederland.nl/sites/default/files/map_attachments/Paleogeografische%20kaart%20800nc.pdf

Begrippen en afkortingen

antropogeen	Door mensen gemaakt/gedaan/uitgevoerd, i.i.t. natuurlijk
Bergsche Veld	Zoetwatergetijdengebied ten zuiden van de stad Dordrecht, ontstaan na de Sint Elisabethsvloed van 1421 (verwijst naar Geertruidenberg, later Biesbosch genoemd).
brakwaterkokkel	Gidsfossiel voor de afzettingen van de Sint Elisabethsvloed 1421, zeker als deze tweekleppig en in levenshouding wordt aangetroffen. Het gaat om de tweekleppige <i>Cerastoderma glaucum</i> .
crevasse(afzetting)	Oeverwaldoorbraak (rivier) waarbij (opnieuw) zand is afgezet. Door de doorbraak is een afzetting ontstaan met sediment uit de oeverwal. Crevasse-afzettingen zijn hoger gelegen plekken in het landschap.
detritus	Substantie bestaande uit organische resten van planten en dieren.
donk	Rivierduin of natuurlijke verhoging in het landschap
Formatie van Echteld	Afzettingen vanuit rivier
Formatie van Nieuwkoop	Veenpakket (Hollandveen Laagpakket)
Formatie van Naaldwijk	Afzettingen vanuit zee
Grote Waard	De Grote of Hollandsche Waard was een landbouwgebied in Holland, aan de grens met Brabant. De waard ontstond in de 13e eeuw, na afdamming van de Maas bij Heusden en Maasdam en het aanleggen van een ringdijk. De Grote Waard omvatte de gebieden die tegenwoordig bekend staan als het Land van Heusden en Altena, het Eiland van Dordrecht, het oostelijk deel van de Hoeksche Waard en een stukje Noord-Brabant, ongeveer van Heusden tot Moerdijk.
hil/werf/terp	Woonheuvel of kunstmatige door mensen opgeworpen verhoging in het landschap, i.t.t. donk
indicator	Aanwijzing/vondst/voorwerp/object/spoor
inversierug	Oeverwallen en kreekbeddingen klonken gedurende de middeleeuwse ontginningen door hun grovere materiaal minder in dan de slappe, fijne klei ertussen, waardoor ze nu nog als ruggen in het landschap herkenbaar zijn. Deze 'omkering' in het landschap (oorspronkelijk een geul, nu een rug) wordt ook wel inversie (inversieruggen) genoemd.
klastisch	Verweerde/geërodeerde fragmenten van gesteente die zijn afgezet door water en wind
Merwededek	Gelaagd pakket klei- en zandafzettingen vanuit de rivier de Merwede, na de Sint Elisabethsvloed van 1421 (Formatie van Echteld). Specifiek voor het Eiland van Dordrecht.
Sint Elisabethsvloed	Stormvloed waarbij de zeedijk van de Grote Waard bij het dorp Wieldrecht doorbrak en de Grote Waard verdronk, 18-19 november 1421.
AMK	Archeologische Monumenten Kaart

ARCHIS	Archeologisch Informatie Systeem
AWN	Archeologische Werkgemeenschap Nederland
CHA	Cultuur Historische Atlas, provincie Zuid Holland
IKAW	Indicatieve kaart Archeologische Waarden
KNA	Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie
Mv	Maaiveld (loopoppervlak)
NAP	Normaal Amsterdam Peil (hoogtemaat)
NEN	Nederlandse Norm
PvA	Plan van Aanpak
PvE	Programma van Eisen
RAD	Regionaal Archief Dordrecht
RCE	Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed